

AZ ÉLELMEZÉSI VÁLSÁG OKAI

Puha adatok, kemény tények

Az nem bizonyítható, hogy a romániai élelmiszerhiány nagymértékű export okozta, az viszont igen, hogy a termelésnek a lehetőségekhez képest igen alacsony a színvonala, rossz a szervezettsége. Románia egész kommunista irányítás alatt eltöltött történetében érvényesült a mezőgazdaság és faluellenesség, időről időre élelmiszerhiány lépett fel. A mezőgazdaság fejlesztésére a szükséges minimumnál is kevesebbet áldoztak, annak színvonala elmarad az ipar fejlettségétől. Hitelt érdemlők ugyan a mezőgazdasági termelés 1960 és 1980 közötti gyors növekedését mutató statisztikák, de a fogyasztási szükséglet szintén ugrásszerűen nőtt. A lakosság kétharmadát foglalkoztató termelési ágból, amely parasztgazdaságok keretei között a családok számára legalább az önellátást biztosította árutermelő, fejlett kereskedelmi hálózattal rendelkező szektorra kellett volna válnia, hogy a 70 százalékban nem mezőgazdasági foglalkozású és rohamos tempóban urbanizálódó lakosságot javuló színvonalon el tudja látni. Az agrárágazat sikertelensége a nyolcvanas évek válságának egyik fontos összetevője volt. Fellendítésére kezdetben történtek kísérletek, de utóbb a gyorsított adósságtörlesztési politika jegyében kiszipolyozták a mezőgazdaságot.

A mezőgazdasági termelés adatbázisa általában jobb mint az iparé, mivel több természetes termelési adat áll rendelkezésre, így kiszűrhető az árrendszer torzítása. A nyolcvanas évek folyamán azonban egyre kevesebb termelési adat látott napvilágot és egyre több volt a tettenérhető hamisítás. Joggal feltételezhető, hogy 1989-ben a

román mezőgazdaság nem volt képes jobb teljesítményre, mint tíz évvel korábban de nem is romlott számottevően, így a viszonylag információból időszakra vonatkozó adatokból következtethetünk a mai helyzetre.

Románia földellátottsága európai viszonylatban jó. Ezer lakosra 668 hektár mezőgazdasági terület jut, ami a kontinens országai között az ötödik legjobb érték. (Magyarország csak a hetedik helyet foglalja el.) Ennél is jobb a szántóterület egy lakosra jutó nagysága, aminek alapján 4. helyezést ér el. Az ország klimatikus és talajviszonyai jó lehetőséget nyújtanak minden mérsékelt övi kultúra magas színvonalú termesztésére. A szántóföld egynegyedét alkalmassá tették öntözésre, ami megfelelő használat esetén nagy terméshozadékot tesz lehetővé.

A foglalkoztatott népesség közel 30 százaléka a mezőgazdaságban dolgozik, ez Lengyelország mellett a legnagyobb arány Európában. A traktorellátottság viszonylag jó, de hiány van kiegészítő gépekből és egyéb szállítóeszközökből. Traktorvontatású utánfutót használnak teherautó helyett a terményszállításban és a munkásokat sem autóbuszba ültetik. A műtrágyaellátás szintje (1980-ban 113 kg/ha) kevesebb mint fele a magyarországinak, fele a bolgárnak, európai szinten csak három déli ország van Románia mögött.

Naturális termelési eredménye alapján a román mezőgazdaság egy hektárra jutó teljesítménye 1979–1981-ben 23 európai ország között a 18. helyen állt. A növénytermesztés eredménye alapján az ország a 12., az állatállomány alapján a 15., az állati termékek termelése alapján a 19. volt.¹ (1. táblázat)

A növénytermesztés eredményei arányosak a termelési feltételekkel. A termésátlagok a száraz művelést folytató dél-európai országokénál jobbak, de nem érik el az intenzív módszereket alkalmazókét. Az állatállomány mennyisége közepes, termelékenysége igen alacsony. A rendelkezésre álló idősorok azt mutatják, hogy az agrárpolitika az állatállomány számszerű növelését hajszolta, miközben a hozamok alig javultak. Az állattenyésztés extenzív fejlesztése időről-időre beleütközött a szűkös takarmányel-

1. táblázat

A román mezőgazdaság nemzetközi összehasonlításban 1980

1. A növénytermesztés eredménye, gabonaegyenérték/hektár
2. Állatsűrűség, számosállat/100 ha mezőgazdasági terület
3. Állati termékek hozama, gabonaegyenérték/számosállat
4. Mezőgazdasági termékek kivitele, millió USD
5. Mezőgazdasági termékek fajlagos kivitele, USD/ha

	1.	2.	3.	4.	5.
Románia	1691	63	1804	137,4	92
Magyarország	2616	61	3025	199,0	300
Bulgária	1581	58	2223	143,6	232
Franciaország	1994	76	2742	1843,3	585
Spanyolország	876	25	3015	355,7	113

Forrás: *A magyar mezőgazdaság európai összehasonlításban.* Budapest. 1985. 148. 187. 202. o.

látás korlátjába. Románia a sovány csirkék és elapadt tehenek országa.

A mezőgazdasági termelés értéke 1950 és 1980 között több mint három és félszeresére növekedett. Ez tartalmazza több árbázisváltozás és a külföldtől eltérő árrendszert torzító hatását. Összehasonlítva a hivatalos adatokat a nemzetközileg használt FAO-standardot alkalmazó Alton-féle output indexekkel, arra a következtetésre juthatunk, hogy a jelentős mezőgazdasággal rendelkező KGST országok között a román adatok a leginkább túlbecsültek. A termelésnövekedés valójában csak háromszoros volt, de így is a leggyorsabb Kelet-Európában.² (2. táblázat)

A nyolcvanas évek eleje óta a gabonatermesztés növelése kiemelt program, de a vetésterület nem nőtt számottevően. Az 1977-ben meghirdetett célt, hogy egy lakosra számítva 1000 kg legyen a gabonatermés, 1982-ben állítólag elérték. A hivatalos elemzések szerint ez a takarmányozási gondok megoldásának előfeltétele. Európában csak Magyarország és Dánia termel ennél több szemes terményt egy lakosára számítva, de Franciaországban 830 kg mellett sem rossz a takarmányellátás. Romániában vi-

2. táblázat

A mezőgazdasági termelés hivatalos (I.) és output (Alton) (II.) növekedése

	Románia		Bulgária		Magyarország	
	I.	II.	I.	II.	I.	II.
1934–38		125		122		117
1950	100	100	100	100	100	100
1955	162	148	137	126	118	122
1960	171	164	181	168	120	130
1965	193	170	211	219	127	140
1970	212	184	250	242	146	158
1975	290	251	290	263	183	205
1979	365	301	318	294	200	235

Forrás: Welzk, S.: *Entwicklungs-konzept Zentrale Planwirtschaft – Paradigma Rumänien*. Saarbrücken, 1982. 427. o.

szont ez a növekedés sem oldott meg semmit. A sikerpropaganda utóbb a kukorica termésátlagának megduplázásáról is beszámolt, az 1989. évi pártkongresszuson pedig gabonatermés-ként hirtelen a korábbi évi dupláját adták meg. A kukoricatermelés mennyiségét az utóbbi években csöveskukoricában mérték, ami természetesen a szemes-termény mennyiségének kétszeresét jelentette.

Számos tényező ösztönzött a terméseredmények túlbecsülésére. A mennyiségi tervek teljesítése a vezetők egzisztenciális érdeke volt. Tájékozódásom szerint a termelőszövetkezetek legalább egyharmaddal megtoldották az eredményeket. A terméseredményeket még lábon állva becsülték fel és ez került a statisztikákba. Ezután következett a szállítás akadozó üzemanyagellátás mellett. Hetekkel az aratás után is a földek mellett állt gúlába rakva a termés, aminek jórésze megrohadt. Igaz, ha minden veszteségforrás számszerű becslését összeadjuk, ellenkező irányú túlzásba eshetünk. Amerikai műholdas becslések és 1990 elején a román Mezőgazdasági Minisztérium által közzétett adatok azt mutatják, hogy a nyolcvanas évek végén a termésátlagok az 1980. évi szinten voltak. Az utóbbi forrás talán inkább alulbecsüli a termelést, hiszen

érdekei ebbe az irányba változtak. Nem valószínű, hogy a hivatalos szervek kettős könyvelést folytattak az elmúlt évek során, s valós adatok rendelkezésre állnának.

A mezőgazdasági termékek kivitele terén 1980-ban Románia az európai rangsorban Magyarországot követve a 11. helyen állt. Egy hektár mezőgazdasági területre számítva azonban ez csak a 20. helynek felelt meg. Tekintve, hogy a termelés fajlagos értékét tekintve ennél lényegesen előrébb tartottak, az exportintenzitás igen alacsony volt. A mezőgazdasági termékek importja pedig a legalacsonyabb Európában, ami befelé forduló, önellátásra törekvő országot mutat. A mezőgazdasági termékek külkereskedelmében a hetvenes évek néhány száz millió dolláros aktívumával szemben a nyolcvanas évek elejére némi passzívum alakult ki. Azóta az import drasztikus csökkentése következtében ismét van aktívum, de ennek mértéke fejlett tőkés viszonylatban elenyésző. Fejlődő országokba, majd 1986 óta a Szovjetunióba irányul jelentősebb kivitel, de ennek volumene a termeléssel összehasonlítva nem nagyobb mint a hetvenes években volt.

A román agrárszektor válságát egyrészt története, másrészt az intézményrendszer működése az agrárpolitika prioritásai indokolják. A mai helyzet több évtizedes elnyomás eredménye, s ez az új román vezetéstől részletes elemzést és alapvető változtatásokat követel.

Államosítás és kollektivizálás

A kommunista hatalomátvételtől (1947) a kollektivizálás befejezéséig (1962) terjedő időszak során alakultak ki a nyolcvanas években is működő mezőgazdasági üzemformák, az irányítási rendszer és a gazdasági mechanizmus. A korai időszak és a nyolcvanas évek gondjai egyaránt – azt mutatják, hogy a szocialista rendszer alkalmatlan volt a problémák kezelésére. A feszültségek másik összetevője az volt, hogy a mezőgazdaságot az iparosítás forrásának

tekintették. A kialakult tulajdonviszonyokat a kollektivizálás lezárása után is ideológiai rangsorba helyezték, főleg az állami szektorba ruháztak be, a tsz-eket elhanyagolták, a magántermelést pedig korlátozták.

Állami föld- és gépmonopólium

Az RKP minél előbb saját ellenőrzése alá kívánta vonni a termelést. A mezőgazdaságban a kistulajdon és a kisüzemi termelési és technikai rendszer dominált, az állami ellenőrzés alá vonás tehát lassabb lehetett, kisebb volt a lehetőség közvetlen államosításra, mint az iparban. A szövetkezeteket csak a korábbi falusi társadalmi és gazdasági szervezet széttörése nyomán lehetett létrehozni, sőt, utána is maradt annyi kistermelés, ami állandósította egyén és állam harcát. Ez a harc egyidős az állami beavatkozással, a kollektivizálás első kampányában fokozódott, majd miután a kollektivizálással az állam nagymértékben előretört, részben visszaszorult a háztáji termelésre. Részben viszont beépült a nagy gazdasági szervezetekbe, akár csak a többi foglalkozási csoport esetében és a munkafegyelem lazaságában, lopásban jut kifejezésre.

A mezőgazdaság központosításáért a realitásokkal folytatott harcban az állam nagy előnyökkel, de korlátozott anyagi lehetőségekkel indult. Nem tudta létrehozni az iparhoz hasonló gyorsasággal a nagyüzemek hierarchikusan szervezett termelési rendszerét. Ennek politikai, technikai és hatékonysági akadályai voltak. Politikai akadályt jelentett az egész meglévő falusi társadalmi-gazdasági rendszer; technikait a nagyüzemi gazdálkodáshoz; szükséges technikai, biológiai, szakképzettségi háttér hiánya. Harmadikként pedig állandóan ott lebegett a mezőgazdasági termelés nélkülözhetetlensége, azaz az előbbi két korlát túlzott áthágása nem veszélyeztethette tartósan az élelmiszertermelést. Bármennyire radikálisnak és gyorsnak tűnhet is tehát a mezőgazdaság átalakítása az emberi élet léptékével mérve és a nyugat-európai földkoncentráció üteméhez viszonyítva, az iparhoz és a veze-

tők elképzeléseikhez képest lassan haladt. Akarva nem akarva, bizonyos racionális fokozatosság figyelhető meg benne, legalábbis a hetvenes évekig.

A nagyüzemi, gépesített gazdálkodás bázisai az állami gazdaságok, az állami legelőtulajdon és a gépállomások voltak. Az állam kezében lévő földterület már az. 1945. évi földreformmal megnőtt. A kormány abból a racionális megfontolásból indult ki, hogy a jobban szervezett nagybirtokokat, különösen a ritkábban lakott gabonatermő területeken nem célszerű felosztani. Az állami gazdaságok mintaként szerepeit, ahol koncentráltan valósultak meg a beruházások és jóval az átlag feletti termelési szintet érték el. A dolgozók az ipari munkavállalókhoz hasonló szervezeti rendszerben dolgoztak és azokéhoz hasonló pénzjövedelmet kaptak. Az állami gazdaságok ráadásul az államhatalom helyi bázisaként is funkcionáltak.

Az állami tulajdon következő kiterjesztése már a falu radikális átszervezésének programjához tartozott 1949-ben államosították a faluközösségek kezében lévő legelőket és az erdőket. A legelők részben a helyi néptanácsok kezelésébe kerültek, részben az erdőgazdaságokhoz, ezeket fokozatosan kivonták a hasznosításból. A falusi legelők használata ezután fontos presszionáló eszköz lett a helyi államhatalom kezében. 1949 és 1956 között a beszolgáltatási kötelezettség teljesítéséhez, később az államnak leszerződött állati termékhez kötötték a legelőhasználati jogot. A kollektivizálás után a tsz-ek és a háztáji állatállomány egyaránt használhatta a legelőket, de változatlanul a szerződéskötéshez kötve. Ma is ez az egyik legkeményebb eszköz a néptanácsok kezében a szerződéskötési terv teljesítésekor.

A gép és traktorállomások (GTA) alapját képező állami géptulajdon szintén 1945-ben alakult ki. Az RKP egyértelműen vallotta, hogy a koncentráció és a központi elosztás növeli a gazdaságosságot. Üdvözölte, hogy a kormány a kisajátított gépeket „központokba csoportosította és úgy osztotta szét, hogy minél nagyobb teljesítményt nyújtsanak”.³ (Természetesen nagyon kevés gépről van szó.)

1948 őszén törvény született a GTA szervezéséről, ami már a kollektivizálás következő tavaszi bejelentését készítette elő. „El kell érni, hogy a gép- és traktorállomások a legrövidebb időn belül hatalmas hajtóerővé váljanak országunk mezőgazdaságának szocialista átalakításában” – olvashatjuk 1949-ben.⁴ Ami 1945-ben gazdasági racionalitásnak tűnt, az most már politikai szükségszerűségként jelent meg.

A gépállomás-rendszer kezdettől számos problémával küzdött, amelyek időről-időre politikai határozatok tárgyát képezték, majd a rendszer ismét újratermelte őket. Példák szép számmal idézhetők az 1949. évi határozatból: a GTA mennyiségi tervet teljesít, ezért sokszor hanyag munkát végez, magas az önköltség, túllépik az üzemanyagnormákat, rossz a karbantartás színvonala, nem megfelelő a gépek, alkatrészek, üzemanyagok GTA-k közti elosztása. A megoldási javaslat is hasonló a későbbiekhez: nagyobb ellenőrzés a politikai szervek részéről, különprémium az üzemanyagmegtakarításra, a selejtezési döntés felső szintre helyezése, állandó brigádok kialakítása egy-egy megrendelő igényeinek folyamatos kielégítésére, a felsőszintű szervek munkájának összehangolása, az adminisztratív létszám csökkentése. 1953-ban a gépállomások traktorparkjának fele csak papíron létezett, kevés volt a gép és főleg az alkatrész, nem tudtak selejtezni, javítani.⁵ A gazdasági és technikai érvek általában jórészt megalapozatlanok voltak és csak a hatalomközpontosítás propagandáját szolgálták.

„Falusi osztályharc”

Az ötvenes évek a falusi gazdasági-társadalmi rendszer régi struktúrájának szétverése jegyében teltek. Az évtized első néhány évében radikálisan lerohanták, az utolsó pár évben szisztematikusan dezintegrálták a falvakat.

Az első szakaszban (1949–1951) a falusi osztályharc kiéleződése címén a falu elleni osztályharc folyt. A beszolgáltatási kötelezettséget 1949-ben felemelték és kemény

eszközöket alkalmaztak a behajtásnál. Ugyancsak 1949-ben kisajátítottak minden 50 ha fölötti gazdaságot és tulajdonosaikat, mintegy 150 000 emberi deportáltak. Az osztályharc következő célpontjai a kulákok voltak. A kulákság fő kritériumai a következők voltak: 20 ha fölötti birtok, idegen munkaerő alkalmazása, más jövedelmet hozó tulajdon, közvetítő-kereskedelmi tevékenység. A parasztok azonban birtoknagyságra való tekintet nélkül ellenálltak az 1949–1951-es kollektivizálási kampánynak. A falvak viszonylag zárt és stabil társadalmi egységet alkottak, amelyet egyszerre jellemzett bizonyos egyenlőség és hierarchia. A hierarchia csúcsán álló módos parasztok egyben számos más gazdasági egységet birtokoltak (malom, kocsmá, stb.) és időről-időre földnélkülieket, vagy kisebb birtokkal rendelkezőket alkalmaztak bérmunkára. A tekintélyes, módosabb parasztok általában iskolázottságban és szakértelemben is kitűntek, vezető szerepet játszottak az egész faluközösséget érintő kérdések megoldásában (közlegelő használata, vetésforgó, külső befolyás elleni politika), és ezzel integráló szerepet töltöttek be. (3. táblázat)

Az ötvenes évek közepén az RKP változó gazdaságpolitikája időszakosan könnyített a parasztok helyzetén. Az erőteljes tsz-esítés helyett társulások létrehozását szorgalmazták. 1956 végén (december 27–29-i ülés) a párt központi vezetősége határozatot hozott a gazdaságirányítás „túlzott központosításának megszüntetéséről”. Ehhez kapcsolódott az egyéni gazdaságokra és termelőszövetkezetekre kirótt beszolgáltatási kvóták megszüntetése 1957. január 1-től. (Kivételt képezett az 1 hektárnál nagyobb magángazdaságok hús- és gyapjúkvótája, de azt is csökkentették, illetve elengedték, ha a paraszt leszerződött az állammal.) Ez azt jelentette, hogy a korábban beszolgáltatási áron leadott mennyiségért is az annak többszörösét kitevő és a szabadpiacihoz közelálló felvásárlási árat lehetett kapni. A miniszterhelyettes példáiban szereplő parasztgazdaságok jövedelme 3–4-szeresre nőtt az új áron.⁶ A magasabb árat a költségvetés eszközeinek átcsoportosításából fedezték, azaz csökkentették a mezőgaz-

3. táblázat

Falusi társadalmi struktúra (%-ban)

A családok megoszlása %-ban	1949. ¹ márc.	1955. ² dec.	1957. ³	1958. ³	1961. ³
mg. proletár szegényparaszti gazdaság kb. 0–5 ha	3,5	1,0	–	–	–
középparaszti gazdaság kb. 5–20 ha	57,0	45,2	44,3	57,9	11,6
kulák kb. 20 ha fölött	34,0	40,5	34,1		7,7
tsz-tag	5,5	2,0	1,8	0,7	
társulás tagja	–	5,5	6,7	10,8	38,4
	–	5,8	13,1	30,6	42,3

¹ Forrás: RMP KV ülése

² Forrás: RMP II. kongresszusa

³ Forrás: *Dezvoltarea agriculturii RPR*. 1965.

dasági jövedelemelvonást. Egyidejűleg egyharmadával növelték a falura szállított iparcikkek mennyiségét.⁷

A parasztek reáljövedelme 1957-ben 86,6 százalékkal haladta meg az 1950. évi szintet.⁸ Montias⁹ a falu és város közötti cserearányt is igyekezett kiszámítani, ami szerinte 29 százalékkal javult 1954 és 1957 között. Ezt követően, a kollektivizálás során némileg romlott.

A termelőszövetkezetekben a jövedelem lassan emelkedett, nagy területi szóródást mutatott a munkalehetőségek és terméseredmények szerint. (Ezek a különbségek az egyéni gazdaságokban kisebbek lehettek, mert rugalmasabban tudtak alkalmazkodni a természeti feltételekhez.) A szövetkezeti parasztek munkalehetősége a ritkábban lakott területeken, városok közelében jobb volt. Országos átlagban 131 munkanapot teljesítettek egy évben, de Bánátban és Brassó régióban 200-nál többet, a Kárpátok előterében 110 nap körül. Egy munkaegység 1960-ban

átlagosan 19 lei volt, a gazdaságok egyharmadában meghaladta a 25 leit, itt havi előleget is folyósítottak.¹⁰ A jövedelem nagyobb részét terményben fizették, kiegészítve a háztájit, ami a család ellátásának fő forrása volt. Politikai nyomás nehezült a gazdaságokra, hogy inkább pénzben fizessenek és több termény maradjon állami felvásárlásra.

A szövetkezetek 1950-től nagyobb arányban létesíthettek melléküzemágakat. Ezek széleskörű feldolgozó, szolgáltató, építő, javító tevékenységet folytathattak. 1956-ban például a Nagybánya tartományi gazdaságok pénzügyvédelméből 8 százalék származott innen, több mint kétszer annyi, mint egy évvel korábban.¹¹ (A hatvanas évek közepétől másfél évtizeden keresztül nem lehetett fejleszteni a melléktevékenységet.) (4. táblázat)

4. táblázat

A szántóterület megoszlása tulajdonformák szerint (%-ban)

	Magán- gazdaság	Állami	TSZ	Társulás
1950	88,0	9,2	2,8	–
1955	74,1	13,7	8,2	4,0
1958	44,7	13,5	17,5	24,3
1960	15,7	17,2	41,8	25,3
1962	3,5	17,6	77,4	1,5
1964	4,6	20,0	75,3	0,1

Forrás: *Dezvoltarea Agriculturii RPR*. 1965.

A kollektivizálási kampány a hatvanas évek elején, egy átalakult falusi társadalmat győzött le. A kampány a potenciális középparaszti vezető réteg megdolgozására irányult. E réteg politikai beépítését az évtized közepétől kezdve szorgalmazta a helyi apparátus. Ők tudták legjobban kihasználni a megnövekedett oktatási és munkavállalási lehetőségeket, kezdték fiaikat a városba járatni. A

döntő pillanatban éppen a városiak hazaküldésével oldották meg a családon belüli agitációt – elbocsátás terhe mellett kellett a szülőket meggyőzni.

Fontos körülményként szerepelt az is, hogy a kollektivizálás erőteljes gazdasági expanzió idején folyt. Aki fel akart hagyni a földműveléssel, az talált munkaalkalmat a városokban. Megindult az ingázás és az elköltözés.

Beruházás, foglalkoztatás és terméseredmény a kollektivizálás idején

Az ötvenes évek elején az ország általánosan leromlott gazdasági helyzete, alacsony felhalmozó képessége és főleg a jóvátételi szállítások terhe a mezőgazdaságra és a parasztságra nehezedett. A Szovjetunióval szembeni kötelezettségnek és az iparosítás beindításának legfontosabb forrása a lakossági megtakarítások besöprése és az exportálható termékek (kőolaj, élelmiszer, fa) termelésének felfuttatása volt. Az 1947. és 1952. évi pénzreformokat úgy időzítették, hogy a termék ellenértékének befolyása után sújtsa le a parasztokra, de természetesen elvonta minden más társadalmi réteg megtakarítását és készpénzét is.

A nemzeti jövedelem mintegy harmadrészét előállító mezőgazdaság 1950–1953-ban a beruházások átlag 8 százalékát kapta. Az adatok nagyrészt a szocialista szektor beruházásait tartalmazzák, de ismerve a beszolgáltatási rendszer által meghagyott jövedelmeket, nem számíthatunk különösebb magánberuházási tevékenységre. Az ötvenes évek második felében a megnövekedett jövedelmet a család jólétének fokozására és nem termelő beruházásra fordították.

A teljes kollektivizálás idején elért 20 százalékos mezőgazdasági beruházási részesedés csúcspontot jelentett a háború utáni gazdaságtörténetben. Ezt az arányt 1963 óta nem igyekeztek elérni, a hetvenes évek végéig állandó csökkenés volt tapasztalható. A kollektivizálás idején elért mezőgazdasági beruházási arány, tekintve az ország

elmaradottságát, igen alacsony modernizálási szintet tett csak lehetővé. A mezőgazdaságnak juttatott gép, műtrágya, öntözőberendezés terén messze elmaradtak az 1959-ben kitűzött céloktól. Nemzetközi összehasonlításban is alacsony ez a beruházási csúcs, hiszen mind Bulgária, mind Magyarország esetében 30 százalékos maximum alakult ki. Ezekben az országokban a gépesítési színvonal magasabb lett mint Romániában. A rosszabb romániai tőkefelszereltség kevesebb munkaerőt tett feleslegessé, kisebb volt az elvándorlás a mezőgazdaságból mint a másik két országban. A mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya az első tsz-esítési kampány, a beszolgáltatások idején jelentősen csökkent, az 1950. évi 74 százalékról 1953-ra 70 százalékra, majd a változás lelassult és csak a teljes tsz-esítéskor gyorsult fel ismét, az 1959-es 68 százalékról 1962-re 60 százalékra csökkent. (5.,6. táblázat)

Mind az 1950–1954. évi, mind az 1960-tól kezdődő beruházási hullám importigényének finanszírozásában fokozott szerep jutott a mezőgazdasági és élelmiszeripari cikkeknek. Az ötvenes évek elején főleg a beszolgáltatási rendszer biztosította az export-árualap előteremtését. A hatvanas évek elején a kollektivizálás teremtette meg a lehetőséget a központosított és exportálható árualap növelésére. Az állami szektor az 1955-ös rekordév termését 1965-ig nem tudta meghaladni. A kollektivizálás és az állami begyűjtési hányad növekedése közti összefüggés statisztikailag bizonyítható.¹² A búzatermés mennyisége az 1959. évi rekordszintet 1962-ben érte el ismét, majd a következő két évben elmaradt ettől. Az állami felvásárlás 1962-ben 37 százalékkal 1964-ben 40 százalékkal haladta meg az 1959. évi szintet. A kukorica esetében még nagyobb a növekedés. (1964 óta nincs adat az állami begyűjtésről.) Az is kitűnik, hogy az állami begyűjtés mennyisége nem, vagy alig esik vissza rossz termésű években. A mezőgazdasági termelés függ az időjárástól és más tényezőktől, a begyűjtési terv viszont merev marad. Ez a merevség részben a rendszerből következik, részben a bel- és külföldi szállítási elkötelezettségekből. Leglényegesebb hatása, hogy felerősíti a rossz termés kedvezőtlen hatását.

5. táblázat

A termelés és termékközpontosítás változása (1953 = 100)

Megnevezés	1954	1956	1968	1960
Mg. termelés	101,0	95,8	102,0	124,4
Állami alap	112	138	168	210

Forrás: *Dezvoltarea agriculturii RPR*. 1961.

6. táblázat

Mezőgazdasági termékek külkereskedelme

Megnevezés	1950	1952	1954	1956	1958	1960	1962
Részarány az importból (%)	1	4	11	6	9	5	3
Részarány az exportból (%)	25	26	23	19	12	22	22
Részarány a tőkés-exportból (%)	54	65	28	45	11	35	40
Fejlett tőkés viszonylat a mezőgazdasági exportból (%)	12	19	24	32	13	35	44

Forrás: Welzk, S.: *Entwicklungskonzept Zentrale Planwirtschaft – Paradigma Rumänien*. Saarbrücken, 1982. 480–481. o.

Egy gyenge kukoricatermésből elvonás után még kevesebb marad vissza, ami katasztrofálisan érinti az állatállományt. A falusi gabonahiány korai példáját mutatta ki Montias¹³ 1962-ben, aminek adagolás, majd csökkenő hústermelés volt a következménye. Ez megismétlődött 1970-ben, majd 1981–83-ban.

A földtulajdonviszonyok és a szervezeti rendszer alakulása a kollektivizálás óta

A kollektivizálás következményei

Az eredeti tervnél három évvel korábban, 1962-ben lezárult szövetkezetesítési kampány után a földtulajdon szerkezete változatlan maradt. Nehéz racionális indokot adni arra, hogy miért éppen ennyi maradt a nem-kollektivizált terület. Valószínűleg egy dátum szabta meg a határt.

Az állami tulajdonban lévő mezőgazdasági terület a következő egységek között oszlik meg: állami mezőgazdasági vállalatok (régi néven állami gazdaságok és ezek társulásai), kutatóintézetek és tan gazdaságok területei, valamint az állami tulajdonba vett, de a helyi tanácsok kezelésébe adott korábbi közlegelők. Az utóbbi kategória okozta az eltérő állami részesedést a mezőgazdasági, illetve a szántóterületből (30 százalék, illetve 21 százalék).

Az állami földterület a hatvanas évek első felében még növekedett, főleg a dunai árterek lecsapolásával nyert új szántóterületekkel, majd 1980-ig lényegében változatlan volt.

Az állami gazdaságok a volt árutermelő nagybirtokok és a jobban felszerelt középbirtokok helyén jöttek létre és nagyobb területarányt képviselnek, mint a többi kelet-közép-európai országban. Románia hagyományos gabona-termő délkeleti és nyugati részén részarányuk meghaladja a szántóterület egyharmadát. Erdély nagy részén és a hegyvidékeken 15 százaléknál kevesebb a részesedésük.

A termelőszövetkezetek, a mezőgazdasági terület 60–61 százalékán, a szántóterület 74–75 százalékán gazdálkodnak. Területarányuk Moldvában a legmagasabb. A háztáji gazdaság engedélyezett nagysága kezdetben 0,3 ha volt családonként, majd 1965-ben megváltoztatták és dolgozó tagonként engedélyezték 0,15 ha-t. Ezzel ösztönözni kívánták, hogy egy családból minél többen dolgozzanak a tsz-ben. A háztájira jogosultság feltételeit tsz alapszabály rögzíti. Általában feltételül szabja bizonyos számú mun-

kanap teljesítését az előző évben. A szigorú szabályozások és a mezőgazdasági népesség csökkenése ellenére a háztáji művelésű föld országos aránya szinte változatlan. Egy dolgozó tsz-tagra 1962-ben 0,2 ha, 1970-ben 0,3 ha, 1980-ban pedig már több mint 0,4 ha háztáji mezőgazdasági terület jutott a statisztika szerint. A már munkaképtelenek valószínűleg megtarthatták területüket.

A tényleges háztáji földterület így gyakorlatilag dokumentálhatatlan nagyságú, az sem ismert, hogy ebből mennyi lehet tagosított, mennyi ténylegesen egyénileg művelt. A jobb gabonatermő vidékeken a háztáji területe kisebb és tagosított, csak takarmányt osztanak, míg a dombvidékeken a máshogy nem hasznosítható földekből bővebben mérik a háztájit és elterjedtebb az egyéni művelés.

A föld tulajdonjoga nem jelenti a föld fölötti szabad rendelkezést, valójában kvázi tulajdonról lehet csak beszélni, hiszen egyrészt tilos a föld adásvétele, másrészt a mezőgazdasági törvények és a politika egységes nemzeti földvagyonról beszélnek, tulajdonra való tekintet nélkül.¹⁴ A magánbirtok örökölhető, amennyiben az örökös szakképzett, aki fenntartja a termelés folytonosságát, ellenkező esetben a föld kisajátításra kerül. Az egységes nemzeti földvagyon koncepciójából következően minden tulajdonos számára kötelező a termőföld védelme és a tervekben rögzített művelési ág szerinti használata. A talajvédelem és talajjavítás központi terveit az érintett szervezeteknek és egyéni gazdáknak is végre kell hajtaniuk.

A mezőgazdaság országos tervei (földhasználat, termelés, beruházás) minden földtulajdonost köteleztek. Minden mezőgazdasági egység tervvégrehajtó, függetlenül attól, hogy a tervközvetítés formája közvetlen tervutasítás (ÁMV), terv (vetés, termés, stb.)-ajánlat, amit a közgyűlésnek kell elfogadnia (tsz), vagy utasítások és pénzügyi szabályozások révén végbemenő szerződés-kötés és felvásárlás (háztáji és egyéni gazdaság).

Összevonási kampány a hatvanas években

A szervezeti változtatások folyamata a kollektivizálás után sem fejeződött be. Mindjárt 1962-ben megindult az összevonási kampány. A szövetkezetesítés során a falusi társadalom rétegződése szerint egy-egy helyen több tsz is létrejött, aprófalvas vidékeken minden közösség külön szövetkezetet szervezett. Ezt a „szétaprózottságot” szüntették meg két év alatt. Az 1962. évi 6424 tsz-ből 1964-re 4680 lett. A kelet-európai kollektivizálás után a legelmaradottabb termelőeszközökkel rendelkező Romániában voltak legnagyobbak a tsz-ek, közel 2000 hektáros átlagterülettel. „Mindenféle növényt termeltek, mindenféle állatot tartottak, kisparaszti gazdaságként működtek” – jegyzi meg Miculescu.¹⁵ (Lásd: 1. melléklet)

A politikailag motivált egyesítési kampány után a nyolcvanas évekig – ez is egyedülálló Kelet-Európában – a szövetkezetek száma és nagysága állandó, nem törekedtek további összevonásra. A sok üzem adminisztratív irányítására az állami gazdaságokat trösztökbe szervezték (1968), a tsz-eket pedig területi szövetségekbe tömörítették (1965). Ezek a szervek a járási, majd megyei szakigazgatás munkáját könnyítették. A tsz-szövetséget közép-irányító szervnek szánták, ezt bizonyítja Ceaușescu 1966. március 7-én elhangzott indoklása: a korábbi szervezet hiányos kiépítettsége miatt gyakran a pártszervezetek irányítottak. A szövetségeknek segíteniük kell az egyes szövetkezetek beruházásainak irányítását, az alapok ésszerű felhasználását. (A szövetségek természetesen párt és állami utasításokat közvetítettek.)

A hatvanas években az összevonások, az állami hivatalnokok tömeges megjelenése a falvakban, a tsz-szövetségek létrehozása egyaránt csökkentették a szövetkezetek gazdálkodási önállóságát. A termelés központilag meghatározott és sokszor megvalósíthatatlan vetésterv alapján folyt, az attól való eltérés a helyi vezető akaratán és leleményességén múlt.

Szakosítás, kényszertársulás

Az állami gazdaságokban néhány évvel a tsz-ek előtt, a hatvanas évek második felében szakosítási kampányt indítottak. Külön növénytermesztő, állattenyésztő farmokat és szolgáltató ágazatot hoztak létre, biztosítva mindegyik számára a felsőfokú végzettségű vezetőt. Míg a növénytermesztés eredményei a jól gépesített, szakosított farmokon javultak, az állattenyésztés hozamai csökkentek a nagyüzemi tartásra való áttérés után. A tejhozam 1961-ben 3000 liter volt, 1969-ben 2800 liter, a szakosítás befejezésekor 1972-ben 2400 liter.

A hetvenes években a nagyüzemi állattenyésztés szervezeti keretét a szövetkezetközi társulások képezték. A más országokban ekkor zajlott összevonási kampány Romániában elmaradt. Nem mintha itt az adminisztratív irányítás nem törekedett volna az irányítandó egységek számának csökkentésére. Már 1970-ben létrehozták a szövetkezetközi tanácsokat, amelyek egy-egy gépállomás igazgatójának elnökletével működtek és „tanácskozási” és „koordinációs” joggal felruházva segítették a tervteljesítést. (1974-ben 746 ilyen tanács létezett, átlag 10–15.000 ha területtel.) Nem törekedtek azonban a szövetkezetek egyedi súlyának, alkuerejének növelésére. A tsz-egyesítés elmaradása és a nagy állattenyésztő telepek szövetkezeten kívülre helyezése azt mutatta, hogy még mindig nem volt egyenjogú az állami és a szövetkezeti szektor. Ahogy az utóbbiaknak nem lehetett gépük, nem rendelkezettek közvetlenül modern állattenyésztő telepekkel sem.

A szövetkezetközi társulások hivatalosan önkéntes, gyakorlatilag kampányszerűen, felülről szervezett, önálló jogi személyiséggel rendelkező nagyüzemek.¹⁶ A gazdaságok nem választhattak, hova lépnek be. Egy tsz-t több, különböző profilú társulásba is besoroltak. 1974-ig 533 szövetkezetközi társulás alakult mezőgazdasági termelésre, 3113 szolgáltatói, építési, javítási, takarmánykeverési és értékesítési feladatokkal.¹⁷ A következő években ez a

szám valószínűleg nem változott lényegesen, mert újabb forrásokban is ezek az adatok szerepelnek.

A társulások állami nagyberuházásként megvalósult nagyüzemi állattenyésztő telepek gazdái lettek. Az építkezéseket az érintettek fejlesztési alapjából és nagy állami hitelekkel finanszírozták. A tsz-ek amúgy is nagyon alacsony fejlesztési alapját ezzel hosszú időre lekötötte az állam. Nem maradt lehetőség például a gazdaságokon belüli állattenyésztő telepek modernizálására. A magas termelési költségek és az érdektelenség miatt a legtöbb társulás veszteségesen termelt és kilátástalan adósi pozícióba hozta a taggazdaságokat, ezzel is bénítva önálló mozgásukat. (7. táblázat)

7. táblázat

A társulások részesedése a szövetkezeti szektorból az állami alapnak leszállított húsból (%-ban)

Megnevezés	1970	1972	1974	1976
Marhahús	0,3	5,9	28,0	37,4
Sertéshús	1,3	36,6	63,8	68,6
Juhhús	1,6	36,2	49,5	68,2
Szárnyashús	1,2	31,5	46,0	43,3

Forrás: *Revistă Economică*, 1979 2. 8. o.

Megjegyzés: Cseres T-né: *Termelési szövetkezés Romániában* (Budapest, 1980.) 108. oldalán közölt hasonló nagyságrendű adatai valószínűleg tévesen vonatkoznak az országos termelésre.

A hetvenes évek közepére a társulások már jelentős részarányt képviseltek a központosított húsalapból. Gyakorlatilag az egész növekmény onnan származott. A hozamok azonban alacsonyak voltak. A közös állattenyésztő telepek nem rendelkeztek saját takarmánytermő területtel és ki voltak szolgáltatva a taggazdaságoknak, akik viszont elsősorban saját állatállományukkal törődtek, hiszen tervteljesítésük, jövedelmük inkább attól függött. A

társulásokban csak a pénzelvonás eszközét látták, onnan nem sok hasznot, annál több veszteséget remélhettek.

Az állattenyésztő társulások takarmányellátásán semmilyen adminisztratív megoldás nem segített, ezért 1980-ban, majd 1982-ben a „jól bevált” autarkiához folyamodtak. Volt ahol szövetkezeteket vontak össze, de általános volt az egyszerű területcsatolás is. Egy termelőszövetkezet legnagyobb gazdasági gondjaként említette, hogy a legjobb földjeiből hasítottak ki a sertéshizlalda számára.¹⁸ A főtitkár ismételt kritikája után már nem szorgalmazták a társulások szervezését – „egy agritnak elég egy társulás”.¹⁹

Agrár-ipari tanácsok

A hetvenes évek végi agrárválság újabb koncentrációt hozott. Az 1980. január 1-gyel létrehozott agrár-ipari tanácsok feladata, hogy összefogja az egy gépállomás körzetéhez tartozó valamennyi szövetkezeti és állami egység, és más alsófokú intézmény tevékenységét.²⁰ 10–20 ezer hektáros nagy szervezetek jöttek létre a gépállomás vezetése alatt. Az egyes gazdálkodó egységek megtartották jogi, pénzügyi önállóságukat, az agrár-ipari tanácsnak a szervezeti és technológiai összehangoltságot kellett biztosítani.

Az agrár-ipari tanács elnöke a megyei párt és állami vezetés egyik mezőgazdasági szervezője lett, helyettese és a végrehajtó iroda vezetője a gépállomás igazgatója. A vezetői tanácsban részt kaptak az alárendelt üzemek vezetői. Az apparátushoz tartozott 4–5 felsőfokú végzettségű szakember, szakmai tanácsadó szerepkörrel.

1980-ban az állami gazdaságok gépparkját is a gépállomások tulajdonába adták, hogy ezzel biztosítsák „a gépesítés ésszerű központosítását, a tulajdonformáktól független optimális gépelosztást és munkavégzést”, „egységes irányítást a gépesítés és a kemizálás terén”. A területi integráció elmélyítése érdekében az agrár-ipari tanácsokhoz csatolták a területükön működő szakiskolákat és nem

országos jelentőségű mezőgazdasági kutató intézeteket. A gépek radikális átorientálása 1980-ban megzavarhatta az állami gazdaságok szokásos munkarendjét és ezzel hozzájárulhatott a termésátlagok csökkenéséhez. Egy éves pozícióharc után, 1981-ben gyakorlatilag visszaállították az állami gazdaságok rendelkezési jogát a gépek felett. Az agrár-ipari tanács nem kapott döntési jogokat, azok továbbra is megyei szinten születtek. A megyei irányítás is integrált szervezet kezébe került, létrehozták a „megyei mezőgazdasági és élelmiszeripari vezérigazgatóságot”.²¹

A megyei irányítás a terveket továbbra is a gazdaságokra bontotta le, az agrár-ipari tanács az operatív végrehajtásban közbülső láncszem lett, a tervhierarchiában nem. Saját pénzalapokkal nem rendelkezett, így erőtlen maradt.

Nagy jelentőséget tulajdoníthatunk viszont annak a felismerésnek, hogy a termelőszövetkezetek eredményei főleg a rosszabb eszközellátottság miatt maradtak el az állami gazdaságokéitól. „Ugyanabban az övezetben biztosítanunk kell a gépesítés, a vegyianyagok, ugyanazon minőségű vetőmagvak, ugyanazon technikai támogatás egyenlő feltételeit és természetesen ugyanazt a termelést és gazdasági hatékonyságot.”²² Ezzel elméletileg megdőlt a korábbi elv, ami az állami gazdaságok fejlesztését kiemelten kezelte és a termelőszövetkezeteket másodlagos szocialista tulajdonformaként háttérbe szorította.

Az elképzelések ahhoz hasonló jövőt rajzoltak mint ami Bulgáriában az agrár-ipari komplexumok létrehozásával a hetvenes évek elején megvalósult: az élelmiszerek és mezőgazdasági eredetű nyersanyagok termelésének komplex rendszere nagy szervezetek keretében. Ennek azonban lényeges előfeltétele lett volna a szövetkezeti parasztság teljes emancipációja, azaz az állami szektorhoz hasonló jövedelem biztosítása és a társadalombiztosítási rendszer kiterjesztése. Ebbe az irányba Romániában, csak kezdeti, bizonytalan lépések történtek mindeddig, az agrárszektor belső megosztottsága fennmaradt.

1982 januárjától²³ megerősödött az agrár-ipari tanácsok (agrit) szerepe. Egyedül lett felelős a „körzetébe tartozó minden mezőgazdasági egység tervteljesítéséért, tevékenységének irányításáért, összehangolásáért, a termelés táblánkénti és egységenkénti profilírozásáért, a technológiai normák betartásáért.”

Egyidejűleg megszűnt a gépállomások felügyeleti joga, az agrár-ipari tanácsok szakosított egységei lettek. A gépállomások a gépeket állandó alakulatok formájában kihelyezték az állami gazdaságokhoz és termelészövetkezetekhez, amelyek kettős alárendeltségben működve, az adott gazdaság gépi munkáját végezték. Így korlátozva, de megmaradt a gépállomás joga, hogy ha egy gazdaságnál nem biztosították a gépek megfelelő kihasználását, azokat visszavonja. A termelészövetkezet továbbra is munkát vett természetes térítés ellenében a gépállomástól éves szerződések alapján, míg az állami gazdaság öt éves szerződéssel megkapta a gépet és azt saját alkalmazásában álló kezelőkkel használta. Utóbbi esetben a nagyobb javításokat végezték a gépállomások.

A termelészövetkezetekhez kihelyezett gépállomási dolgozó munkaviszonyának megtartása mellett termelészövetkezeti taggá vált és így jogosult lett háztáji föld használatára. Az állami gazdaságokban tevékenykedők 0,1 hektáros parcellát kaphattak.

A gépi alakulatokat besorolták a mezei munkát végzők brigádjába, és globális akkordban fizették, a közös érdekesség alapján megvalósított termés arányában.

Míndezek a változások a gépállomásrendszer bizonyos reformját jelentették, de nem szüntették meg ezt az idejét múlt intézményt. Feladatát műszaki jellegű kérdésekre korlátozták. Az agrár-ipari tanács felértékelődött, az irányítás szintjén 15-25 ezer hektáros mammutüzemek jöttek létre. A gépkezelők a korábbinál jobban integrálódtak a falu életébe. Megjavultak a kistermelést is folytató gépkezelők kereseti lehetőségei, megnőtt a pálya vonzereje.

Az új helyzet fő ellentmondása a termelészövetkezetek és az állami gazdaságok deklarált teljes gazdasági-

pénzügyi önállósága és az agrár-ipari tanács korlátlan beleszólási joga között feszült. Ugyanakkor viszont az agrár-ipari tanács nem rendelkezve pénzalapokkal, kizárólag adminisztratív szervként működhetett, a természetes tervlebontás és politikai felelősségvállalás új hierarchikus láncszemeként restaurálva az 1969 előtti járásokat. Ezt a logikát teljesítette ki az 1988. évi faluszisztematizálási program, ami az agrár-ipari tanács székhelyét központi településsé, várossá kívánta fejleszteni, a többi falu rovására.

A Ceaușescu-korszak első éve a mezőgazdaságban

Beruházások, terméseredmények, árak, jövedelmek

A tsz-esítés lezárását követően a mezőgazdasági beruházások terén stagnálás, a szövetkezeti szektorban és a gépállomásoknál csökkenés állt be. A szövetkezetekben kampány folyt a felhalmozási alap növeléséért és elérték, hogy míg 1960–1963-ban a szövetkezetek beruházásainak kétharmada származott saját alapokból, a következő három évben több mint 80 százalék. A szövetkezetek javára nyújtott költségvetési támogatás tehát csökkent. Tovább nőtt viszont az állami mezőgazdaság beruházása és jelentős fejlesztések nyomán nőtt e szektor súlya az állattenyésztésben. (8. táblázat)

Az 1966–1970-es ötéves tervben 35 md lei volt a mezőgazdasági beruházásra előirányzott összeg²⁴, ami nem jelentett volna növekedést a megelőző évekhez képest. 1968-tól azonban átcsoportosításokat hajtottak végre, és az ötéves beruházási összeg meghaladta az 50 md leit. „Az iparosítás ne folyjon a mezőgazdaság rovására”. Kritika érte a rossz tervteljesítést, a gyenge termés nyomán fellépett ellátási nehézségeket. (Akárcsak 1971-ben és

8. táblázat

Jövedelmi helyzet a tsz-ekben a hatvanas években

	1963	1965	1967	1970	1971
Fogyasztási alap ¹ (Md lei)	8,3	10,5	12,0	9,0	12,0
Felhalmozási alap ¹ (Md lei)	3,8	1,5	3,5	2,5	3,0
Egy munkaegység értéke (lei ¹)	14,6	17,8	18,1	18,2	20,2
Ebből pénzben fizetett ¹	8,0	9,0	10,0	12,6	14,0
Havi átlagos ² jövedelem (lei)	n.a.	175	184	174	232
Havi átlagos jövedelem a közösből és háztájiból (lei)		493 ³		500–600 ⁴	

¹. Forrás: Miculescu, A.: *A mezőgazdasági termelés koncentrációja és szakosítása*. Bukarest, 1975. 155. o.

². saját számítás

³. Forrás: Totu, I.: *Revue Roumaine des Sciences Sociales – Serie de Sciences Economiques* 1981. 1–2. 34. o.

⁴. Ceaușescu beszéde, 1971. február. 3.

1980-ban.) Mindazonáltal nem volt indokolt éppen az 1966. évi rekordtermést követően elmarasztalni a mezőgazdaságot. Az áruhiányt inkább a nagyarányú export okozhatta. Politikailag azonban így az előző rendszert lehetett hibáztatni. A Gheorghiu-Dej időszak erősödő kritikája szellemében Ceaușescu kifogásolta a termelőszövetkezetek hátrányos megkülönböztetését az állami gazdaságokkal szemben. Ezt követően nőtt az állami alapokból finanszírozott beruházás a szövetkezeti szektorban is anélkül, hogy az állami szektor előnye bármit is csökkent volna. Az említett megkülönböztetés a hetvenes évek végéig változatlan maradt.

Nem sikerült megakadályozni rossz termékek kialakulását. Az 1968. évi szárazság és az 1970. évi árvíz visszavette a termelési eredményeket, 1971-ben érték csak el is-

mét az 1966-os szintet. Ugyanakkor az iparosítás érdekében megnövelt tőkés import ellentétele továbbra is több mint 40 százalékban mezőgazdasági cikk volt, csak 1969–1970-ben következett be kényszerű visszafogás. Ettől kezdve a fogyasztási cikkek exportja gyors ütemben vette át az élelmiszerek szerepét, így ezek a hetvenes évek első felében értékben megduplázódva is csak egyharmados arányt képviseltek a fejlett tőkés exportból.²⁵

A tsz-esítés után az állattenyésztés különösen rossz helyzetben volt. Az alacsony műszaki színvonalon létrehozott központosított férőhelyek egyesítették magukban a rossz felszereltség, a nagyüzemi tartás és a gondozói érdektelenség minden hátrányát. Jobb takarmánytermésű években (1966, 1967) még 1600 liter fölött volt a fejési átlag, de a hetvenes évek elején már csak 1200 liter.

A hozamok csökkenése az állatállomány növekedésének és a takarmányterület csökkenésének egyenes következménye volt. (Mindkettő állami direktívák eredménye.) A takarmányproblémát szakszerűen elemezte Nagy Miklós: *Szép, kövér teheneket*²⁶ című cikkében: „... ezen a visszas helyzetben csak a takarmányellátás jelenlegi módjának gyökeres megváltoztatásával lehet segíteni. Úgy, hogy a tsz-eknek lehetővé kell tenni, hogy vetésterveik összeállításánál elsősorban az állatállomány szükségleteinek megfelelő takarmánytermő területeket állíthassanak be a termelési tervbe.” – A javaslat azóta is aktuális.

Míg a szervezeti változások a jövőbeli műszaki fejlődés és az adminisztratív irányítás jobb feltételeit igyekeztek megteremteni, a pénzügyi-gazdasági szabályzók a rövidtávú érdekeltséget valóban formálták. A közvetlenül Gheorghiu-Dej halála után tartott KB ülésen (1965. május 16–18.) néhány felvásárlási árat felemeltek és könnyítették a termékforgalmazást. Az intézkedések céljaként a parasztság jövedelmének és érdekeltségének növelését jelelték meg.

A felvásárlási árok emelése javította az állattenyésztés és néhány munkaigényes kultúra jövedelmezőségét. Megerősítették a természetes termékkapcsolást, de a korábbinál jobb feltételek mellett ígértek takarmányt a háztájinak.

A termékforgalmazás könnyítését szolgálta, hogy egyének piacon is eladhatták saját termésű gabonájukat, a szövetkezetek egymásnak is eladhattak szarvasmarhát (1982-ben megszűnt), a szállítóeszközöket korlátozás nélkül használhatták, megkönnyítve a piacrajutást (1981-ben üzemanyaghányra hivatkozva megtiltották), a néptanácsokat új piachelyek nyitására kötelezték.

1965 folyamán új alapszabály-tervezetet is kidolgoztak a tsz-ek számára, amely néhány 1976. és 1982. évi módosítással azóta is érvényben van. A szövetkezet önállóságára és demokratizmusára vonatkozó jogi elvek a gyakorlatban csak formálisan érvényesülhettek, de a háztáji korlátainak csökkentése – egyidőben számos felvásárlási ár emelésével – jelentős lépésnek tekinthető. Éppen azokban az években, 1965–67-ben, amikor jó termést követően nőtt a mezőgazdasági jövedelem, amikor a háztáji termelést könnyítő intézkedéseket vezettek be, csökkent legjobban a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma. Nem csoda, hiszen a mezőgazdasági jövedelmek nem érték el az ipari jövedelem felét sem és változatlanul a kétlaki család jelentette a legjobb alternatívát. Megindult egy olyan szelektív foglalkozásváltás, aminek következtében a mezőgazdaságban a nők, öregek és alacsony iskolázottságúak maradtak. 1963–1967 között a férfi mezőgazdasági dolgozók száma 2,39 millióról 1,79 millióra csökkent, a nőké 2,1–2,2 millió fő körül stabilizálódott.²⁷ A falvakban már ekkor sok helyen felütötte a fejét az időszakos munkaerőhiány, miközben legtöbb helyen problémát okozott a folyamatos munkalehetőség biztosítása.

Az egyéni gazdálkodás megszűntével beszűkült a parasztok rendelkezési joga munkaerejükkel és munkájuk eredményével. A korábban áttekinthető és közvetlen érdekelttség helyébe közvetítő érdekeltégi mechanizmusok léptek, amelyek jobb vagy rosszabb működése az egész mezőgazdasági termelés eredményét nagymértékben befolyásolta. Amíg az egyéni gazda nemcsak fogyasztói, de termelői mentalitással is rendelkezett, beruházott, tartalékkolt, ápolta földjét, állatait, ültetvényeit, amit sokszor magánál is előbbrevalóként kezelt, a tsz-tagot már tipikus

bérmunkás-mentalitás jellemzi, megfelelő ösztönző és szankcionáló mechanizmusok hiányában munkáját elhanyagolja, lóg, az állatokat nemtörődöm módon látja el. Gondoskodása visszazorul a háztájiba, ahol a korábbi mentalitás többé-kevésbé fenntartható. Egész viselkedése időről-időre sok bírálatot vált ki a helyi és országos vezetőkből. Nicolae Ceaușescu egyik szavajárása volt, hogy „gazdaszellemet” követel minden dolgozótól, főleg a parasztságtól. A szellem természetesen az egyén anyagi és morális környezetének függvénye, nem alakítható azokkal ellentétben.

A hatvanas években a parasztok jövedelmi helyzete a városiakhoz viszonyítva rosszabb volt mint az ötvenes évek végén. Az állam arra használta ki a jövedelemszabályozásban szerzett pozícióit, hogy erősítse a jövedelemátcsoportosítást. A tsz-parasztok jövedelme a közösből és a háztájiból származó részből tevődött össze, kb. 40:60 arányban. A szövetkezetben a munkaegységrendszer dominált, a nem munkaegység jellegű részesbérletet illetve akkordbért is munkaegységre számították át. A munkaegységrendszer 1965-ig kizárólagos volt, 1965 után a munkaigényes kultúráknál egyéni szerződéseket is alkalmaztak. A tagság érdeke a természetbeni bérezés volt, mert ezzel biztosíthatta a háztáji állatok takarmányát és saját élelmiszerét. A háztájin keresztül lehetett bekapcsolódni az állami cserekereskedelembé. A pénzbéli kereset csekély és ipari munkával könnyebben megszerezhető volt.

Az állam csökkenteni igyekezett a naturális kifizetés arányát. A 6 lei/munkaegység természetbeni juttatás 1968-tól a nyolcvanas évek elejéig állandó volt, amikor újra szabályozták és terménymennyiségben szabták meg a maximális természetbeni járandóságot.

Kacérkodás a piaccal

A hatvanas évek második felében hozott intézkedések a beruházási prioritások mellett további irányítási, ösztönzési változásokat tartalmaztak. Ezek szervesen illeszked-

tek az 1967–1969 folyamán bevezetett és az egész gazdaságot átfogó „reformokhoz”. Az állami iparirányítás reformjának fő intézkedéseit a mezőgazdaság állami szektorában is alkalmazták.²⁸ Az iparközpontoknak az állami gazdaságok területi trösztjei feleltek meg, létrehozták az igazgatói tanácsot, csökkentették a tervmutatók számát. A szakosított bankok sorában 1968-ban létrejött a Mezőgazdasági Bank, ami a megnövekedett mezőgazdasági beruházások hitelkereteit osztotta szét. Valódi hitelbanki funkciókat nem kapott.

A termelőszövetkezetek önállósága, a „szövetkezeti demokrácia következetes érvényesítése”, szintén beleillett a nagyobb önállóságra, és kollektív vezetésre vonatkozó reformideológiába. Míg 1965-ben Ceaușescu minden szerv fokozott operatív irányító tevékenységére helyezte a hangsúlyt²⁹, 1968-ban az önállóság került előtérbe. Ezt számos kritikus hangvételű sajtócikk is tárgyalta, az egyik legalaposabb írás főbb megállapításait érdemes összefoglalni.³⁰ Kifogásolta, hogy az agrármérnökök állami alkalmazottak, tsz-beli feladatuk nincs jól körülhatárolva, együttműködésük a választott elnökkel problémás. Kedvező fejlemény, hogy a főkönyvelő 1967-től a Nemzeti Bank státuszából a területi szövetségek, majd 1968. január 1-től a tsz-ek alkalmazotti állományába került. A szerző megállapította, hogy „a mezőgazdasági kampányok felső szervezése egy időben elmaradhatatlanul szükséges volt, fejlődésünk mai szakaszában már túl vagyunk ezen”. A gyakorlat persze nem ezt mutatta, és a szerző is számos példát hozott fel a túlzott beavatkozásra: Sok szövetkezetben a betakarítás idejére még mindig kirendelik a mezőgazdasági tanács (megyei irányító szerv) és a területi tsz-szövetség egy-egy emberét, esetleg a brigádok mellé is beosztanak külsőket. Az agrármérnököket ideoda irányítják, ahelyett, hogy saját szövetkezetük munkájával foglalkoznának. A szövetkezet vezetőségét túlzottan leterheli a napi jelentések összeállítása. A tsz-szövetségeknek nem ellenőrizniük kellene, hanem „a szövetkezeteket védeni az állami szervnek túlkapasaitól”. A termelő érdekvédelme a felvásárlókkal, a gépállomásokkal, az

igazgatási szervekkel szemben azóta sem megoldott, sőt ilyen különérdeket a Ceaușescu-rendszer nem is ismert el.

Az 1967. decemberi reformirányelvek között szerepelt az aktívabb árképzés megvalósítása. Tekintve, hogy a legtöbb mezőgazdasági cikk kötött állami ára és felvásárlási rendszere fennmaradt, a változások a zöldség- és gyümölcsforgalmazásra korlátozódtak. 1967 és 1969 között nem kevesebb, mint négy minisztertanácsi határozat szabályozta ezt a területet, mutatva, hogy kiforratlan elképzelések kerültek törvénybe és a napi gazdaságpolitikai szükségletek törvénymódosítást szültek.

Az 1966/103. határozat még a központosítás jegyében intézkedett az állami zöldség- és gyümölcsalap szerepének fokozásáról a felvásárlásban és kereskedelemben, és ezt a funkciót a Mezőgazdasági Termelősövetkezetek Országos Szövetségére testálta. Ekkor a piaci árakat még negyedévekre határozták meg központilag. Az 1967/1807. számú rendelet már decentralizálta a zöldség és gyümölcs bolti és piaci árának meghatározását. „A tartományok végrehajtó bizottságainak hetente kell megállapítaniuk, városok és munkásközpontok szerint megkülönböztetve a zöldségek és gyümölcsök minőség szerinti, tájékoztató jellegű, legmagasabb árát.” Ezen az alapon a helyi szervek naponta állapítják meg az árakat, amiket ki kell függeszteni. – Ez a korábbihoz képest bizonyos árverseny kialakulásának kereteit teremtette meg. Nem épült ki viszont a piaci viszonyokhoz alkalmazkodó hatékony ellenőrzés és fogyasztói érdekképviselet, az időjárás sem kedvezett, így 1968-ban felszöktek az árak. Az 1968/1453. számú rendelet ezért lehetővé tette a helyi szerveknek, hogy kötelező ármaximumokat vezessenek be, ha ezzel akarják fékezni a „spekulációs hatásokat”. Az 1969/508. rendelet fokozott árelőző és ármaximalizálási jogot adott és fokozott ellenőrzést írt elő.

A mezőgazdaság pénzügyi szabályozásának korszerűsítéseként foghatjuk fel az egyéni jövedelemadó bevezetését a mezőgazdaságban (1968/61. minisztertanácsi határozat). Ez a rendszer a tsz-eknél az 1957. évi hektáron-

kénti fix földadót váltotta fel, a lakoságnál a szintén 1957. évi jövedelemadó-rendszert. Jellemző, hogy 1968 elején még mindkét korábbi adó kulcsait emelték, a rendszer változatlanul hagyása mellett. Az új egységes jövedelemadó megszüntette az időjárástól független, föld utáni adózást és bevezette a tagság közösből származó éves jövedelme utáni progresszív adót. A kulcsok 6,5 százaléktól kb 15 százalékig terjedtek. A háztáji és egyéni gazdálkodás adóalapját a kultúráknak és állatszámoknak megfelelő normák szerint, területileg, külön kérésre időjárás alapján, differenciáltan állapították meg, az adókulcs 7 százaléktól 40 százalékig terjedt. Nem világos a változás hatása a parasztok nettó jövedelmére. 1968 az országos jövedelemnövelések éve volt, megszorító célzat nem valószínű.

Az 1967–69-es időszakban számos apróbb intézkedés is tükrözte a gazdaságirányító szervek új felfogását. 1967. január 1-től a tsz-tagok is jogosultakká váltak némi nyugdíjra. 1968-ban engedélyezték a kisipari tevékenységet (alkalmazott nélkül), ami javította a falusi szolgáltatások helyzetét. Megszüntették a magángazdaságokat még érintő húsbegyűjtést, ezzel teljesen eltűnt a kötelező beszolgáltatás intézménye. 1966-tól a tsz-ek vásárolhattak saját gépi szállítóeszközöket. (Utánfutót és traktort vehetnek azóta is, teherautót nem.) A fenti intézkedések által jelzett irányzat 1969-től nem folytatódott, ismét csak technikai és átszervező intézkedések születtek. A kelet-európai térségben a Szovjetunió mellett Románia volt a legkevésbé reformált ország.³¹

A piac tehát korlátozott mértékben és rövid ideig élvezhetett némi szabadságot. Azóta szezonális árák vannak érvényben, általában az állami felvásárlási árnál 5 százalékkal magasabb szinten. Ezért nem várható túl nagy felhozatal, igaz rendszeres a szó szoros értelmében vett pult alóli árusítás. A hetvenes években visszatértek a kizárólagos földadóra és a szerződötési kampányokra, míg végül a nyolcvanas évek közepén eljutottak az ötvenes évek begyűjtési rendszerének egy „modernizált” változatához.

A közgazdasági jellegű szabályozás kialakítása csak intermezzó volt a hatvanas évek gazdaságpolitikájában. A hangsúly a nagyberuházásokon, a mezőgazdasági, termelés koncentrált és szakosított, nagyüzemi keretekbe terelésén volt. Az üzemek a közvetlen tervirányítás (vetésterv, kiutalások, begyűjtés) naturális eszközeivel kapcsolódtak az országos célokhoz.

Fellendülés és válság – a hetvenes évek agrárpolitikai ciklusai

Az 1970-es, 1981-es termésviszsaesések között egy, a felszínen viszonylag zavartalannak tűnő agrárfejlődési szakasz áll. Sikerült megakadályozni nagyobb válságok kialakulását. A gyors ütemű urbanizációval és a lakosság jövedelmének növekedésével az élelmiszertermelés többé-kevésbé lépést tartott. Igaz, eközben exporttöbblete alig nőtt, és a mezőgazdaság az időszak végére már negatívan járult hozzá az ország külkereskedelmi mérlegéhez. (9. táblázat)

Az agrárpolitika ciklusai az általános gazdaságpolitika változásaihoz illeszkedtek. A feszített gazdasági növekedés időszakaiban általában kevesebb jutott a mezőgazdaságnak és nőtt az elvonás, általában gabona és hús formájában. Ilyenkor felhalmozódtak a befejezetlen beruházások. A takarmányfélék termesztése háttérbe szorult a közvetlenül piacképes termékekkel szemben. A túlfeszítés következtében fellépő válságjelenségeket a feszültségek feloldásával lehetett kiküszöbölni: fokozták a takarmánytermesztést, a parasztok anyagi ösztönzését, helyreállították a beruházási egyensúlyt.

9. táblázat

A mezőgazdaság fő jellemző adatai a hetvenes években

	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981
Kivitel (millió USD)	370	320	394	531	752	839	861	929	1275	1273	1176	1374	1415
Behozatal (millió USD)	158	219	242	300	459	733	692	881	778	833	1127	1393	1493
Egyenleg (millió USD)	111	101	152	231	293	106	169	38	497	430	49	19	78
Termelés (millió tonna)	24,8	25,3	29,7	33,8	31,3	32,0	33,9	40,2	39,7	40,5	42,5	42,4	41,8
Növénytermesztés (Gabonaegyenérték)	11,0	9,6	12,6	14,5	12,1	12,1	13,1	17,0	16,0	16,2	16,6	16,9	16,9
Számosállat állomány (millió db)	7,1	7,0	7,1	7,7	8,2	8,3	8,3	8,5	9,1	8,9	9,4	9,5	9,6
Állati termékek termelése (gabonaegyenérték/ szémosállat)	11,7	15,7	15,3	15,8	16,4	16,7	17,4	17,4	17,4	18,3	18,8	18,0	17,2
Műtrágyafelhasználás (kg/ha)	36	40	42	43	57	62	80	76	76	99	96	82	108

Forrás: *A magyar mezőgazdaság európai összehasonlításban*. Budapest, 1985.

Egy válság sikeres megoldás

A stagnálás után a mezőgazdasági termelés 1970-ben 7 százalékkal csökkent, ami belső ellátási nehézségeket és exportkiesést okozott. Hogy mindez milyen mértékben következett az agrárpolitika hiányosságaiból és mennyiben tulajdonítható időjárási tényezőknek, azt mint mindig, most is nehéz felbecsülni és vérmérséklet szerint lehet állást foglalni. A vezetést mindenesetre felrázta a nagyarányú termés kiesés, előtérbe hozta a mezőgazdaság problémáit és újszerű megoldási módok kialakítására serkentett. „A fő hiba az volt, hogy a mezőgazdaság fontosságát alábecsülték, mert amikor helyesen a hangsúlyt a szocialista ipar fejlesztésére tették, nem értették meg eléggé a mezőgazdaság egyidejű, gyors és sokoldalú fejlesztésének fontosságát.”³²

A vetési és termelési tervek területi lebontásában egy ideig figyelembe vettek bizonyos objektív tényezőket és nem kizárólag az adminisztratív egyszerűsítés és egységesítés útját járták. A szövetkezetek és állami gazdaságok végül is adottságaiknak jobban megfelelő vetéstervet és termelési tervet kaptak, legalábbis kirívó önkényeskedésre ritkábban került sor.

Állami kölcsön segítségével garantált minimális havi jövedelmet vezettek be a szövetkezetekben. Eszerint minden szövetkezeti tag, aki feladatait teljesíti és évi 200 napot, ahol a lehetőségek ezt nem biztosítják, ott 150 napot teljesít, jogosult 300 lei minimális havi jövedelemre. Ez az 1970. évi termés után nagyon időben jött és egészen magas összeget jelentett, mivel körülbelül az átlagos szövetkezeti jövedelmet biztosította volna, ha nem kötötték volna átlagnál nagyobb munkaidő teljesítéséhez. 1973-ban megduplázták az állattenyésztők minimálbérét. 1971-től ingyenes orvosi ellátást vezettek be és felemelték a nyugdíjakat. Igaz az átlag havi 150 lei csak a nyugdíjas tsz-tagok minimális készpénz-szükségletét biztosíthatta.

Az 1971-ben elrendelt új szövetkezeti bérezés, a „globális akkord rendszer” közvetlen kapcsolatot teremtett a terméseredmény, és a befektetett mezei munka között. A

munkaegység minden munkafázist külön díjazott, az eredménnyel való kapcsolat áttételes volt. A globális akkord rendszere keretében egy család szerződhetett, hogy egy kultúra minden kézi munkáját elvégzi, és az elért termésátlag alapján pénzben és terményben részesedett.

A természetben való fizetés mellett nagy volt az érdekeltség a „globális akkordban”. A terményjuttatás mértéke az állami felvásárlás függvényében az első két évben jól alakult, a háztáji állattenyésztés fellendült. Két év alatt az 1970-eshez viszonyítva 30–40 százalékos paraszti jövedelemnövekedés becsülhető a közös és háztáji gazdaságokból.³³

A gépállomások érdekeltségi viszonyain is próbáltak javítani. A gépegységeket a szövetkezetekbe állandó munkára osztották be, és a bérek 20 százaléka a gazdaság év végi eredményétől függött.

Szabályozták a takarmányellátást. Az állattenyésztés eredménye nagymértékben függött attól, hogy az állam részére leszállított termény után marad-e elegendő a szövetkezet és a tagság állatállományának ellátására. Ebből a szempontból jelentős lépés volt, hogy központilag kidolgozott takarmányozási normákat adtak ki, amit a tervezés minden szintjén be kellett tartani. A háztáji szokatlanul jó helyzetbe került, 1972-ben megkapta teljes takarmány-szükségletét, sok helyen a globális akkord rendszerét is a természetbeni juttatások növelésére használták fel. A tsz-tagok az átlag 15,2 lei-es munkaegységből 11,6 leit kaptak természetben. (Évtizedes átlag: 8.)³⁴

Újabb ciklus az évtized közepén

1972-ben a növénytermesztés, 1973-ban az állattenyésztés hozamai érték el rekordot, amit csak 1976–1977-ben sikerült túlszárnyalni. A kettő közé stagnálást, vagy visszaesést hozó évek ékelődnek. (Némi bruttó termelési növekményt csak az állatszaporulat eredményez.)

Általános gazdaságpolitikai fordulópontot jelentett az 1972. júliusi pártkonferencia, amely határozott az ötéves

terv ipari előirányzatainak felemeléséről. Nagyobb beruházásokat és gyorsabb iparfejlesztést irányzott elő a következő évekre, viszont a mezőgazdaság szinte egyáltalán nem került szóba. A felszólalók az ipar elsődlegességét hirdették. Nem csoda ezek után, hogy az eredeti tervtörvényhez képest 1975-ig 17 százalékkal több beruházás valósult meg az országban, a mezőgazdaságban viszont közel két százalékponttal kevesebb. A mezőgazdaság részesedése a beruházásból 16,7 százalékról 13,1 százalékra csökkent.

Az állattenyésztés, amely a takarmányozási program hatására éppen fellendülőben volt, lassan ismét feszültségtől lett terhes. 1972-ben új program indult a tevékenység iparosítására. Ennek fő pontjai: nagyüzemi tartás szövetkezetközi társulások keretében, az állatállomány minőségi feljavítása import és hazai tenyésztés útján, a tömegtakarmányok és a legelők nagyobb arányú hasznosítása, a felvásárlási ár emelése. A program rövidtávú sikertelenségét a takarmányozás választott módja és a nagyüzemi technológia szükségletei közötti ellentmondás okozta. Hosszabb távon viszont a társulások keretében megvalósuló, túlzottan költséges beruházások és elmaradt hozamuk, valamint a költségekhez képest továbbra is alacsony felvásárlási árak jelentettek problémát.

A háztáji és egyéni gazdaságok 1973-ban még növelték állatállományukat, reagálva a felvásárlási árak emelésére, és feltételezve, hogy az előző évihez hasonló mennyiségű takarmányra számíthatnak. Mivel ez elmaradt, a következő két évben csökkent az állomány. Eközben az állami és szövetkezeti szektorban folyt a nagyüzemi telepek benépesítése, itt az átlaghozamok csökkenése jelezte a feszült takarmányhelyzetet.

Az állattenyésztés nagyüzemesítési programja következtében lelassult az állomány növekedése, az egyéni állattartás visszaesett, a hozamok stagnáltak, a takarmányimport fokozódott, a nagyarányú húsexport belföldi ellátási problémákkal járt. 1975-ben módosították a vetéstervet a kukorica javára, ismét garantálták az egyéni termelők jobb ellátását és a termés is jó lett, így 1977-ben ismét

fellendült a sertéstartás, és minden szektorban megnőtt a fejési átlag.

Az 1973–74-es időszak gyorsított iparosítási politikája, mint láttuk, kettős hatással volt a mezőgazdaságra: fejlesztési eszközt vont el, illetve iparszerű megoldásokat erőltetett. Ezzel párhuzamosan nőtt a mezőgazdasági termékek központosítása és exportja, kevesebb maradt belső ellátásra és takarmányozásra. 1975-től beindult a visszarendeződési folyamat és – az időjárás segítségével – a következő évben már rekordtermést takaríthattak be.

Az állattenyésztés helyzetének javítására 1975 folyamán számos intézkedés született, ezek egy része az öt évvel korábbi válságmenedzselést ismételte, másik része új megoldási módokat vetett fel, amelyeket igazán keményen öt évvel később alkalmaztak.

1975 végén újabb rendelet született a tudományos takarmányozás normáiról³⁵, ami eddig sem hiányzott, csak most újra figyelembe kellett venni. Hasonló módon született állattenyésztési törvény is, amiben az ismétléseken kívül megjelentek új, a következő évek politikáját meghatározó elemek. Előírták, hogy a megyéknek fedezniük kell saját szükségletüket állati termékekből. Először foglalták tehát törvénybe a szűkös ellátás területi lokalizálását, érvényre juttatva egyben a megyei vezetés fokozódó gazdaságirányítási felelősségét. Egy másik előírás adminisztratív reakció a lakossági állatállomány csökkentésére, mert ezeket is bevonta az állami tervlebontás alanyai körébe: „Minden falusi és városi lakos, aki a feltételekkel rendelkezik, köteles a néptanács VB által előírt állatot tartani... A néptanács távlati és éves tervet dolgoz ki a lakosság állattenyésztésére, ehhez ki kell kérnie a lakosság véleményét.” Az 1984-es, még szigorúbb rendelettel szemben ez még felsorol kivételeket, és lehetővé teszi a lakosság véleménynyilvánítását is.

1976-ban kissé felemelték a sertés felvásárlási árát és ami lényeges volt, a korábbinál nagyobb, általános kukoricajuttatást ígértek a szerződést kötőknek.³⁶ Szerencsére termett is elég kukorica ahhoz, hogy a takarmányjuttatást valóban megkaphassák a szerződők. (Ez később, a rende-

let ellenére ismét problémává vált.) Mindezek következtében 1977-ben nagymértékben gyarapodott a parasztság sertésállománya és a szocialista szektorban is gyors volt a növekedés. A takarmányhelyzet konszolidálódását jelezte a gyorsan növekvő szarvasmarha-állomány mellett elért rekord fejési átlag is. 1976–1977 kivételesen jó időjárású évek voltak és az elért termésátlagok utána is viszonylag stabilnak bizonyultak (kukorica 3,4 t/ha, cukorrépa 29 t/ha, búza 2,8 t/ha).

A mezőgazdaság eszközellátásának, műtrágya-ellátásának javulása és az ágazat viszonylag kiegyensúlyozott belső helyzete összefüggött azzal, hogy az egész román gazdaság egy viszonylag kevésbé feszített ciklusban volt, a szállítások ütemesebbek voltak, a termelési kapcsolatok jobban működtek. Ez a helyzet az évtized hátralévő részében megváltozott. A fokozódó feszültségekkel terhes gazdaságban az agrárszektor problémái is minden korábbinál meghaladó mértékben éleződtek ki.

A tartós agrárválság kialakulása

Az 1976–1977-ben elért viszonylag jó eredményeken felbuzdulva, az RKP KV 1977. decemberi ülésén az 1976–1980-as ötéves terv előirányzatainak felemeléséről döntöttek. Az éves tervek alapján kimutatható, hogy a felemelt előirányzat csak 1978-ban volt érvényben. A következő évtől stagnáltak a mezőgazdasági beruházások és arányuk az összberuházásokon belül a kollektivizálás óta a legalacsonyabbra, 13 százalék alá süllyedt.

Az 1979. februári pártkonferencián az RKP főtitkára „új mezőgazdasági forradalmat” hirdetett meg. A tartalékok kihasználása, a tudományos és műszaki vívmányok hasznosítása, valamint intézményi és szabályozásbeli változtatások útján a mezőgazdasági termelés „rövid időn belüli” megduplázását tűzte ki célul. A túlfeszített beruházási és külkereskedelmi helyzetben a mezőgazdaságnak inkább válsághárításra, mint forradalomra lett volna szüksége.

A mezőgazdaság anyagi-műszaki bázisának fejlesztése lényegesen elmaradt a tervezettől. A gépellátottság az évtized közepén tapasztaltakkal ellentétben nem javult tovább. Nem került sor a kukorica-betakarítás gépesítésére, az öntözőkapacitások alig működtek.

A mezőgazdasági beruházások jelentős részét nagy állattenyésztő telepek építésére fordították. Ezek jó része nem készült el teljesen és nem tudták megfelelő tenyészállatokkal benépesíteni. Ugrásszerűen nőtt a koncentrált takarmány iránti igény, miközben a legelők és a falusi istállók kihasználatlanul maradtak. Csökkentették a belső földre szánt műtrágya mennyiséget. 1979-ben hozták az első üzemanyagtakarékosági rendeleteket. Fennakadások keletkeztek a szállításban és az öntözőszivattyúk működésében.³⁷

Az egységnyi állóalpra jutó mezőgazdasági termelési érték rohamosan csökkent. 1966–1970 átlagában az állóalap-hatékonyság mutatója még 1,10 volt, 1971–1975 átlagában 0,88 és 1976–1980 átlagában 0,70. Ez a számos torzítást tartalmazó, de időbeni változásában értelmezhető mutató felhívhatta a vezetés figyelmét arra, hogy a befektetések fokozása nem feltétlenül vezet a termelés növekedésére. A hatékonyságot figyelmen kívül hagyó „technikacentrikus fejlesztés”³⁸ korlátai nyilvánvalóvá váltak. A vezetés nagy vonalakban helyesen érzékelte, hogy az alapvető problémák a szervezeti és érdekeltségi rendszerben gyökereznek, de sem átgondolt helyzetértékelésre, sem radikális megoldásra nem vállalkozott.

A gazdasági növekedési ütem fokozása – hasonlóan a korábbi feszített növekedési szakaszokhoz – kihatott a vetésszerkezetre. Nőtt az ipari növények és az exportálható zöldségek vetésterülete, ugyanakkor a takarmánynövények vetésterülete az 1976–1977-es 2,0 millió hektárról 1980-ra 1,4 millió hektárra csökkent. A kiesett tömegtakarmányt a gabonatermelés fokozásával kívánták pótolni, de erre az elosztási rendszer miatt sem volt lehetőség. A gabona ugyanis központosított termék. Az egyes gazdaságok a központi tervben előírt normák szerint részesedhetnek belőle, ami bizonytalan takarmányforrás. A helyben

termelt tömegtakarmány szabad rendelkezés alá tartozik és biztosíthatja az állatállomány biztonságos átteleltetését. A gabonatermést a síkságon takarítják be, a széna a hegyvidék terméke. Utóbbi visszaszorítása egyben területi ellátási problémát és a természetes specializáció adta lehetőség ki nem használását jelenti. A takarmánytermesztés belső arányai 1978–80-ban ellentétes irányba torzultak, mint 1973–75-ben, az eredmény mégis hasonló volt: mennyiségi hiányok, területi aránytalanságok.

A hiány pótlása mind nagyobb takarmányimportot tett szükségessé. A nettó kukoricaimport 1979-ben 633 ezer tonna, 1980-ban 1 millió tonna volt. Megnőtt a koncentrált takarmány importja is.

A háztáji nem kapta meg a neki járó kukoricát, így csökkent a szarvasmarha és sertésállomány. A tsz és állami gazdaság tejhozamának csökkenése pontosan mutatta a takarmányozás romlását. Erdélyben olyan szénahiány alakult ki, hogy 1979–80-ban a szabadpiaci árak a korábbi négyszeresére emelkedtek. A szövetkezetek – a kötelező állatállomány fenntartása érdekében – kénytelenek voltak a szénát bármi áron megvenni, a háztáji és a magángazdaság számára viszont gazdaságos volt tej helyett szénával jelentkezni a piacon.

1975 és 1980 között több mint 600 000 fővel csökkent a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma, részarányuk az összes foglalkoztatottakon belül a hivatalos statisztikák szerint 37,8 százalékról 29,4 százalékra süllyedt.

A gazdálkodás pénzügyi feltételei mindig másodlagosak voltak a naturális célok és a politikai kampányok mellett. Az igen nyomott felvásárlási árak és a növekvő tőkeintenzitás miatt állandóan emelkedő költségek következtében a szövetkezetek eladósodtak. A gépek és a műtrágya árdinamikáját egy helyi elemző az ipar nagyobb alkuerejének tulajdonította.³⁹ Rendteremtés céljából 1979-ben eltörölték a tartósan veszteséges szövetkezetek 8,5 md lei tartozását és 5,1 md lei-jel csökkentették a többiek fizetési hátralékát.⁴⁰ Az összesen 13,6 md lei a szövetkezeti szektor két évi beruházási összegével egyenlő.

Az intézkedés hatására a szövetkezetek „tisztá lappal” vághattak neki az „új gazdasági és pénzügyi mechanizmus” bevezetésének. A 2/1979. törvény szerint minden gazdasági egységnek önfinanszírozóvá és nyereségessé kell válnia. Erre – szovjet minta szerint – azzal kívántak ösztönözni, hogy a nettó termelési értéket állították a szabályozó rendszer középpontjába. Részletesen előírták az alapok képzését, kiemelve a fejlesztésre szánt 18 százalékot. A nettójövedelem nehézkesen kalkulálható, így nem tehető az egyéni ösztönzés alapjává.⁴¹ A gazdaságok beruházásaik 70 százalékára továbbra is hitelt kaptak, hiszen azok a központi tervben előírt beruházások, amiket a Mezőgazdasági Banknak automatikusan finanszíroznia kell. A tsz-eket ezért a rendszer nem ösztönözte takarékosagra, csak a fejlesztési alap elvesztése miatt keseregtek. Az adósságok pedig halmozódtak, míg 1989-ben újra el nem engedték őket.

A tsz-ekből származó jövedelem havi 200 és 800 lei között mozgott⁴². Legalacsonyabb északon, a sűrűn lakott, alacsony termelékenységű területeken, legmagasabb délen, a nagy gabonatermő területeken volt. A különbséget a háztájiból származó jövedelem csökkentette, mert a dombvidékeken nagyobb területet mértek és több állatot tartottak, mint a síkságon. A jövedelem egy tsz-en belül is szóródott, aszerint, hogy a tag mennyi normát (10 órás munkanapot) teljesített. 1976-ban 250 norma felett teljesített a férfiak 29,5, a nők 6,8 százaléka, 100 norma alatt a férfiak 19,8, a nők 40 százaléka.⁴³ Különböző egyéni stratégiák alakultak ki, hogy a tsz-ből akar-e valaki megélni, vagy azt csak a háztáji forrásának tekinti. Az életkor is nagy szerepet játszott a választásban. Lehetőség volt arra is, hogy valaki tsz-tagsága fenntartása mellett máshol (másik tsz-ben, vagy állami munkahelyen) dolgozzon. 1979-ben a tagok 34 százaléka dolgozott máshol. A mezőgazdaságban dolgozók 60 százaléka 40 év feletti nő volt, akiknek többsége semmilyen szakképesítéssel nem rendelkezett.⁴⁴

A mezőgazdasági munkaerő létszámcsökkenésének felgyorsulása a hetvenes évek második felében, összefüg-

gött a korábnál egyenletesebb ipartelepítéssel. Az ipar fejlődésébe bevonták a korábban főleg mezőgazdasági megyéket is, alkalmat teremtve a helyi lakosság számára a közeli, jövedelmezőbb munkavállalásra. Mindez megfelelt az iparcentrikus fejlesztési politika céljainak.⁴⁵

Egy reprezentatív szociológiai felmérés alapján képet kaphatunk a falusi elvándorlás okairól.⁴⁶ A megkérdezett tsz-tag fiatalok közül az adott feltételek mellett 37 százalék szándékozott továbbra is falun dolgozni; ha a feltételek megjavulnának, 89 százalék. A tanulók között az arányok 0,8 és 45 százalék, az ingázók között 0,0 és 30 százalék. A legtöbb fiatal tehát még elképzelni sem tudott olyan feltételeket, amelyek mellett a falusi munkát választanák. Hogy milyen feltételeknek kellene a megkérdezettek szerint változniuk? Elsősorban a szakképzési lehetőségeknek, másodsorban a jövedelemnek. Az életkörülmények befolyását kicsinek értékelték, idősebb tsz-tagok között előtérbe került a megélhetést biztosító nyugdíj, ami-re csak az állami szektorban nyílt lehetőség. Mindezek régi és azóta is megoldatlan problémák.

Válság és terápia (1980–1984)

Termelésvisszaesés

Az 1980. évi mezőgazdasági termelésvisszaesés okai között ott voltak a korábbi hasonló időszakokból ismert problémák, újszerű volt azonban a makrogazdasági környezet és a drasztikusan romló élelmezési helyzet, de a vezetés nagyon kritikus helyzetfelmérése és figyelemreméltó rövidtávú koncepcióváltása is.

A gazdaság általános feszült helyzete, a fizetési mérleg problémák, az általános növekedési válság, a beruházás-, import- és energiakorlátozások már 1979-től éreztették hatásukat, így a mezőgazdaság válsága sem volt gyorsan feloldható. Egy évtizeddel korábban beruházás- és jöve-

delemátcsoportosítással, a gép-, műtrágya- és takarmányellátás javításával, kisebb korrekciókkal gyorsan túl lehetett lendülni egy-két év nehézségein. Most csökkenteni kellett a mezőgazdaság termelő felhasználását. A szokásos terápia alkalmazhatatlansága miatt az 1980–81-es válság mélyebb lett a korábbiaknál. Nem lehetett sem több géppel, sem gyorsított beruházással próbálkozni, a korábbinál is kevesebb műtrágya maradt belföldi felhasználásra és a felvásárlási árakat sem lehetett emelni.

Az 1980–1981. évi válság közvetlen okai a következők voltak.

1. Nőtt az exportált mezőgazdasági gépek és a műtrágya mennyisége és aránya, csökkent tehát a belföldi felhasználásra kerülő mennyiség. A mezőgazdasági termékek és élelmiszerek exportja azonban nem mutatott lényeges növekedést, a hiányzó termékekből, így gabonából, koncentrált takarmányból jelentősen nőtt az import.

2. A beruházások elhúzódtak, az állóalapok üzembehelyezése lassult, az állóalap-hatékonyság tovább csökkent.

3. Az üzemanyagellátás zavarai, takarékosági előírások fékeztek a gépi munkákat és a szállítást. Az üzemanyagnormákat gépi műveletekre is lebontották, így nőtt a rugalmatlanság. A szükséges öntözésre üzemanyaghiány miatt nem kerülhetett sor. Ennek fényében értékelhetők a kedvezőtlen időjárásról szóló hírek. Temes megyében például 1980 őszén vártak a vetéssel, mikor viszont kedvezőbbre fordult az időjárás már nem kapták meg az üzemanyag-fejadagot és elfogyott a vetőmag. Ceaușescu reakciója: be kell tartani a központilag előírt vetési időpontot.

4. Kieleződött a munkaerőhelyzet, mivel nőtt a kézi munkák iránti igény és tovább romlott a munkaerőellátás. Kisebb termés, növekvő költségek és változatlan felvásárlási árak mellett a termelészövetkezetből származó paraszti jövedelem, így a közösen való érdekeltség valószínűleg csökkent.

Mindezek eredményeként 1981-ben a gabonatermelés valamivel alatta maradt a megelőző évekének, a kapásnö-

vények termesztése lényegesen csökkent. Az igazi válságtényező azonban, mint már annyiszor, most is az állattenyésztés volt. Az okok a szokásosak: takarmányhiány, rosszul megválasztott vetésszerkezet, kihasználatlan hegyvidéki legelők, túlméretezett állatállomány, a nagyüzemi telepek alacsony hatékonysága.

1981–82 telén az állattenyésztés mélypontra zuhant. 1982 őszétől javult a takarmányellátás, jó széna- és gabonatermést értek el, de az állati termékek mennyisége még 1984-ben is alacsonyabb volt az 1979. évi szintnél.

Hogyan látta Ceaușescu az agrárválságot

A pártfőtitkár beszédeiben részletekbe menően feltárt egy sor alapvető hiányosságot és számos intézkedést hozott azok kiküszöbölésére: 1980–1981-ben főleg műszaki-gazdasági téren, majd 1982-ben árreform, intézményi változások, új keresetszabályozás bevezetésével. A helyzetfeltárás majdhogynem pontos volt, a terápiában a szakszerűség túlzásokkal tarkított rögtönzéssel keveredett.

Először a földalap-gazdálkodás, a beruházások, a takarmányozás és a háztáji állatállomány csökkenése került terítékre.⁴⁷ A művelt terület csökkenését főleg az érdekeltség és a munkaerő hiánya okozza. Egyoldalúan közeliíti meg viszont a kérdést az a direktíva, hogy minden föl-det meg kell művelni kertekben és városi közterületeken egyaránt. Mindenki, akinek lakóhelyén erre lehetősége volt, köteles lett mezőgazdasági termelést folytatni, zöldségeskertet létesíteni, állatot tartani. Ez néhány látványos akcióhoz vezetett. Lakótelepek házai között kukorica és káposzta díszlik, egyesek baromfit tartanak a város közepén. Ekkortájt kezdődött az üzemi étkezdéket ellátó kiegészítő gazdaságok szervezése és a városok körüli hobbykertek létesítése. Ceaușescu elismerte, hogy háztáji állattartásra szükség van, sőt növelni is kell azt. Ez újdonságnak számított a kollektivizálás óta. Nem kíván azonban engedni a centralizált tervirányításból sem: „Községen-

ként kötelezettséget kell megszabni a húszállatok leszállítására az állami termékárhoz szerződéses alapon. Nem vezetjük be ismét a kötelező kvótát, de minden községnek szerződést kell kötnie bizonyos, a tervben feltüntetendő húsmennyiség leszállítására.” Érdekes a nyíltság: a felvásárlási rendszernek burkolt beszolgáltatásként kell működnie. Ezt a tanácsi és pártutasításként élő rendszert 1984-ben törvényerőre emelték, előírva a háztáji kívánatos termelési szerkezetét és a termésből az állami alapnak leszállítandó mennyiséget.

Az 1980. február végi beszéd rámutat, hogy a drágán épült állattenyésztő telepek magas költséggel és alacsony eredménnyel termelnek. Nagy mennyiségű koncentrált takarmányt használnak fel, miközben az országban 4 millió ha legelő kihasználatlanul maradt. 1980 közepétől egyre dühösebben támadták a lemaradásokért állítólag felelős személyeket: a minisztert, a megyei és községi apparátust, de minden falusit is, aki a kampányok idején nem dolgozik éjt nappallá téve a földeken.⁴⁸ A főtitkár elképzelése szerint a mezőgazdasági termelésnek katonai akcióként kell folynia, ahol a mezei talpasok mindent vakon végrehajtanak.

Az 1980. évi eredmények ismertté válása után újabb pontokon vizsgálták felül az addigi agrárpolitikát.⁴⁹

A két évvel korábbi irányzattal szemben meg kívánták valósítani a helyi tömegtakarmányok teljes körű hasznosítását. Az állattenyésztésre vonatkozó terv viszont változatlanul minden mástól különálló életet élt, noha a hústermelés 30 százalékkal kevesebb volt a tervezettnél, mert nem az előírt súlyban szállították le az állatokat és magas volt az elhullási arány.

A gépállomások és szövetkezetek munkájával kapcsolatban az volt a főtitkár véleménye, hogy növelni kell ugyan a gépállomások hatáskörét, de a munkaalkulatokat ki kell helyezni a szövetkezetekhez, és globális akkordban fizetni. Emellett töretlenül hitt a technológiai normákban. Az egységes tervek előírták a megvalósítandó növényesűrűséget, az egyes munkálatok optimális ütemezését. Törvénybe foglalták mindazokat a technológiai

elveket, amelyeket megfelelő érdekeltségi és szervezeti rendszer mellett minden képzett agronómus alkalmaz. A vetés során nem alakul ki optimális növényesűrűség, a betakarításnál 10–15 százalék a veszteség, nem megfelelő a raktározás, veszteséges a felvásárlás – a hivatalos beszédek mindegyike terápiaaként csak fokozott fegyelmet ígértek.

A nagy, drága mezőgazdasági beruházások helyett a helyi anyagok felhasználása, olcsó eljárások, tipizált rendszerek alkalmazása került előtérbe. Elrendelték például, hogy 1981–1982-ben ne kezdjenek új öntözőmű építéséhez, viszont helyezzenek súlyt a karbantartásra, a zavartalan üzemeltetés biztosítására.

Ceaușescu különösen az agrár-ipari tanács elnökének feladatát emelte ki, nyíltan kimondva „a legmegbízhatóbb kádereket válasszuk, lakjanak a tanács székhelyén. Ezeknek az aktivistáknak legalább olyan színvonalon kell állniuk, mint hajdan egy rajoni (járasi) titkárnak. Nekik kell felelniük minden tevékenységért a tanács körzetében, a mezőgazdasági és ipari termelésért, a lakosság életszínvonaláért, a politikai és kulturális tevékenységért, valamint a pártmunkáért.”⁵⁰ Újjá kell tehát éleszteni a járást a vegetáló agrit megerősítésével.

Fokozódott a megyei vezetés hatalma is. A megyei tanács a tervfelelős, végrehajtó szerve a mezőgazdasági igazgatóság, amely csak szakkérdésekben függ a minisztériumtól. A megyei döntéseket helyi szinten az agritok elnökei képviselik.

Az egyénileg gazdálkodó községek modernizálását szolgálták az ott létesített gépállomás-kirendeltségek, állatorvosi hálózat. Ugyanakkor ezek az állami beavatkozás lehetőségeit növelték, s a községi tanácstól is egyre nagyobb aktivitást vártak el.

1981 ősze-tele az egész gazdasági életben fordulatot hozott. Románia elfogadta az IMF szanálási csomagtervét és így hitelekhez jutott, melyek átsegítették fizetési mérlege pillanatnyi nehézségein. Az IMF ajánlására a piaci tényezőket aktivizáló intézkedéseket is hozott. Nem bizonyítható, hogy a mezőgazdaságot érintő intézkedések

ugyanúgy külső nyomásra születtek volna, mint pl. a fogyasztói árak emelése, vagy az egységes valutaszorzó és a lei leértékelése. Mindenesetre az 1982. eleji agrárpolitika szelleme elüt az egy évvel korábban, vagy két évvel később alkalmazottétól.

Az 1981. évi kiábrándító terméseredmények miatt a főtitkár élesen kritizált minden „felelőst” (gépkezelők, irányító szakemberek, megyei vezető, a MÉM és vezetői).⁵¹

1. A mezőgazdaság fejlesztését eddig a déli, síkvidéki övezetekre koncentrálták, elhanyagolva a domb- és hegyvidékek mezőgazdaságának fejlesztését.

2. Vissza kell térni a hagyományos legeltető állattartásra. Elhibázott importra alapozni a takarmányozást.

3. A gépállomás hatalmát le kell törni. („Véget kell vetnünk az olyan anarchikus helyzetnek, amikor a mezőgazdasági állomás vezetője dönti el, dolgoznak vagy sem.”) A mezőgazdasági egységek vezetői irányítsák az összes munkákat.

4. Fel kell számolni a termelési, így a szövetkezetközi társulásokot, ezeknek csak a sertésenyésztésben van létjogosultságuk.

5. Fel kell számolni a MÉM trösztjeit, le kell építeni a minisztérium és a megyei igazgatóságok apparátusát.

6. Az éles kritikát követte a Mezőgazdasági és Élelmiszeripari miniszter leváltása, és a minisztérium megrovása.⁵²

A felvásárlási árak új rendszere

A gazdasági mechanizmust átalakító, az önfinanszírozás és önálló gazdálkodás elvét meghirdető 1978-as rendeletek nem szántak aktív szerepet az áraknak. Tervbe vették azonban a dotációk csökkentését, és a világpiaci árak részleges figyelembevételét a belső elszámolási árak kialakításában. 1980-ban rendezték a termelői árakat az iparban, többek között lényegesen drágítva az energiát és a fűtőanyagokat. Az ipari árak emelkedése megnövelte a

mezőgazdaság által felhasznált termékek árát is, amit a következő év elején a felvásárlási árak emelésével kompenzáltak. Az áremelés valószínűleg nem javította a gazdaságok pénzügyi helyzetét, valóban csak a költségek növekedését ellensúlyozta.

Egészen más jellegű az 1982. január 1-én bevezetett új felvásárlási árrendszer,⁵³ amely a két évvel korábbi alapárakat jelentős felárakkal egészítette ki. A felár nagysága az egy hektár vetésterület, illetve az egy tenyészállat után az állami alapnak leszállított termék mennyiségétől függött. A rendelet egyrészt javítani akarta a parasztság anyagi helyzetét, a falu és város közötti csere feltételeit, másrészt minél nagyobb arányban központosítani kívánta az export és a belső ellátás szűkös alapjait.

A felár a rosszabb felszereltségű, alacsony jövedelmezőségű, nem-állami termelést preferálja, a szövetkezeti, háztáji, egyéni termelőket egyaránt.

A zöldség- és gyümölcsfélék árait a gabonáénál inkább differenciálták, szezonális és minőségi árakat alkalmaztak. A prémiumrendszert a gabonához hasonló elvek szerint alakították ki, de legtöbb esetben nem tettek különbséget a szektorok között. A felárrendszer nem változtatott az aránylag kis, szezonális árkülönbségen. Az extra minőségű paradicsom felvásárlási ára januárban például csak tízszerese az augusztusinak. (Igaz, ennek kicsi a gyakorlati jelentősége, mivel 1981-ben energiamegtakarítás céljából megtiltották az üvegházak fűtését.) Külön felárral honorálják a zöldség és gyümölcsfélék exportminőségét és térítik meg a csomagolási költségeket. A felárakat úgy állapították meg, hogy már az átlagos termelési eredményt elért gazdaságok is részesülhettek prémiumban. Hasonló az állati termékek és élőállatok felvásárlásáról szóló rendelet is.⁵⁴ Figyelembe kell azonban venni, hogy a termelés jelentős arányban egyéni termelésből származik, illetve, hogy a rendelet meghozatalakor krónikus volt a hiány, a feketepiaci árak a hivatalosnak többszörösére rúgtak. Ezért kötelezettségként írja elő, hogy minden falusi lakos lehetőségeihez mérten a legtöbb állatot tartsa és szerződjön le, amit a következőkkel indo-

kol: „A falusi lakosság gazdasági számára az állam stabil árakon ipari termékeket és változatos szolgáltatásokat biztosít, ami szükségessé teszi, hogy szerződéskötések és felvásárlások révén a falusi lakosság is értékesítse az állati eredetű mezőgazdasági termékfeleslegét.” (Ez a szakasz a növényi termékekre vonatkozó törvényben nem szerepel.)

Míg a növényi termékeknél változatlanul érvényben maradtak az 1981-es alapárak, az állati termékeknél az alapárakat is növelték átlag 30 százalékkal. Emellett aktualizálták azokat a rendeleteket, amelyek szerint az állami alappal élő állatra illetve tejre és tejtermékekre szerződött termelő kiskereskedelmi áron takarmányt vásárolhat.

A parasztok jövedelme

Az új árrendszerrel együtt azt is újra szabályozták, hogy milyen feltételek mellett fordítható a bevétel a tagság jövedelmének növelésére.⁵⁵

A nettó termelési értékből képzendő alapok nagyságát az új törvény nem szabályozza részletesebben, mint az 1977. évi. Teljesen új elem viszont a termelés alapok szerinti megoszlásának külön szabályozása és a nyereség felosztása. A termés felosztásában szereplő alapok sorrendje a következő: állami kötelezettségek, takarmányalap, a falu élelmezéséhez és az állatok takarmányozásához szükséges tartalékok, természetbeni javadalmazás és nyereségrészesedés alapja. Ezzel a szövetkezetekre vonatkozó előírások összhangba kerültek a területi önellátásra vonatkozó törvénnyel, beiktatták az önellátási felelősséget. Legfontosabb természetesen a központi alap elsődlegességének törvénybeiktatása. A tervezettnél kisebb termelés esetén az állatok takarmánya, illetve a falu ellátása csökkentendő először.

Az előírányzott nyereségből 70 százalék fejlesztésre, 15 százalék részesedésre fordítandó, a maradékon négy másik alap osztozik. A terven felül megvalósított nyere-

ség 25 százaléka fejlesztési alapba, 50 százaléka nyereség-részesedési alapba, 22 százaléka élelmiszer és takarmány-tartalékba kerül. Külön szabályozták a terven felüli fizikai termelés elosztását. A természetbeni javadalmazási alap kiegészítésére 45–55 százalékot irányoztak elő.

Az élők munkai igény kiszámításában megszüntették a konvencionális norma rendszerét, helyette az állami gazdaságokban alkalmazott normákat és bérezési szintet vezették be. Az új normarendszer nem teszi lehetővé az egységnyi jövedelmek összehasonlítását a korábbi konvencionális normával.

A bérezés általános formája a globális akkord, azaz a csoportos teljesítménybér. A normák alapján kalkulált bért akkor kapja meg a brigád, illetve a dolgozó, ha minden kijelölt feladatot teljesítettek, és elélték a tervezett terméseredményt. Amennyiben ezt túlszárnyalják, a többlet arányában nő a keresetük is. A gépkezelők is az elért hozamok arányában kapják meg tervezett járandóságukat a géppálya béralapjából.

A törvény részletesen foglalkozik az élelmezésre szánt gabonafélékből való részesedéssel. Az önellátási program által kijelölt mennyiség kizárólag a minden előírt munkát teljesített tagnak jár. A törvény e pontja⁵⁶ valójában nem is a jövedelemszabályozást szolgálja, hanem a feketepiac ellen irányul, amely az állami gabonakereskedelmi monopólium megsértésével haszonnal csökkentette a helyi hiányokat.

A törvény a „garantált jövedelem” kategóriáját gyakorlatilag megszüntette, mindenki a termelés arányában részesedik. Ugyanakkor a korábnál nagyobb évközi előleget lehet kapni. A növénytermesztésben az előirányzott bér 80, az állattenyésztésben 90 százalékát havonta, a természetbeni részesedés felét betakarítás után osztják ki.

Az új árrendszer tehát lehetővé teszi a szövetkezetek jövedelmének gyors növekedését, a tagok keresete azonban erősen tervhez kötött, egyedi szabályozás függvénye. Szoros a kapcsolat az egy főre jutó élelmiszer mennyiséget, adagolást előíró szabályokkal. Mivel az állampolgárok a fő élelmiszerek (kenyér, liszt, olaj, cukor) kiszabott

menységét csak a lakóhelyük szerint kijelölt boltokban szerezhetik be, a falusiak csak helyben vásárolhatnak, ill. naturális jövedelmükből kell magukat eltartaniuk. A kapcsolódó rendeletek minden falusi lakos mezőgazdasági munkáját és a ház körül folytatandó tevékenységét is előírják, foglalkozásra és korra való tekintet nélkül.

Az új rendelkezések hatását ismertető KB ülés⁵⁷ szerint a szövetkezeti parasztság jövedelme kb. 25 százalékkal növekedett, és elérhette az állami gazdaságokban tevékenykedők jövedelmét. A havi átlagkereset a növénytermesztésben 1400–1500 lei, az állattenyésztésben 1700–1800 lei. A vezetők az átlag maximum 2,5-szeresét kapják, 70 százalékot az elért termés, 30 százalékot az üzem nagysága, a munka bonyolultsága szerint. Ezek az adatok valóban jelentős növekedést mutatnak az 1980. évi 1366 leihez képest, ha nem is érik el a 25 százalékot.

Az 1984-es, kiemelkedően jó termésű év a törvényben deklarált elvek dacára sem vezetett gyors jövedelemnövekedésre.

Az élelmiszerellátás

A román gazdaság hetvenes évek végén bekövetkezett egyensúlyvesztése a fogyasztói piacra is kiterjedt. A kereslet a kínálatnál gyorsabb ütemben nőtt. 1976 és 1979 között a reálbérek 30 százalékkal nőttek, ugyanezen időszak alatt a mezőgazdasági termelés csak 26 százalékkal. Gyors volt az urbanizáció, mintegy kétmillió fővel nőtt a városi lakosság száma, a falusi lakosság pedig egyre inkább élelmiszervásárlóvá vált.

Az 1980–81. évi rossz termés közvetlenül és közvetve egyaránt csökkentette az élelmiszerkínálatot. Csökkent a felhozatal zöldségből, gyümölcsből, burgonyából. Romlott a takarmányhelyzet és annyira felmentek a szabad- és feketepiac takarmányárai, hogy a háztájiban olcsó élelmiszert (pl. kenyeret) használtak takarmányozásra, illetve szénával kereskedtek tej helyett. A szinte kizárólag állami

csatornákon forgalmazott termékek (cukor, étolaj, tőkehús, tej, tejtermék) felhozatala is jelentősen csökkent.

A romló élelmezési helyzetet a hivatalos adatszolgáltatás is tükrözi. 1981-re még közölték az egy főre eső élelmiszerfogyasztás csökkenő számait, majd a következő évtől az alábbi táblázat kimaradt az évkönyvből. (10. táblázat)

10. táblázat

Az egy lakosra jutó fogyasztás változása (%-ban)

	Burgonya	Cerália	Zöldség	Cukor	Hústermék ¹	Tejtermék
1975–1980	-26	-9	18	39	23	33
1980–1981	+0	-2	13	-15	-3	-8

¹ Hús- és húskészítmény nyershúsegységértékben. 1979 után a húskészítmények minden ehető adalékanyagát átszámították. Az 1975–1980-as index becslésünk szerint mintegy 2–3 százalékponttal magasabb, mintha az új módszer szerint számították volna.

A zöldség és burgonya lett az állati fehérje pótléka. Az ipari hústermelés adatai szerint a húsfogyasztás 1982–1983-ban mintegy 20 százalékkal maradt el az 1979. évi szinttől.

A kereslet és a kínálat egyensúlyának megbomlását az élelmiszerboltok előtti növekvő sorok jelezték. Mivel a kínálat növelésére sem a termelés, sem a külkereskedelem nem volt képes, a keresletet kellett csökkenteni. Két módszer adódott, adminisztratív korlátozások és/vagy az áremelés. Az egész gazdasági szisztéma az adminisztratív megoldást preferálta, az áremelés egyszerei maradt.

Az adminisztratív keresletszabályozás meghatározza a vásárlásra jogosultak körét és adagolja, feltételekhez köti a vásárolható áru mennyiségét. A módszerek megtalálhatóak a katonai szükséghelyzet esetén szokásos intézkedések között. A Romániában bevezetett, nagyban differenciált és területileg szervezett ellátási rendszer különbözik

a lengyel megoldástól és a II. világháború után bevezetett általános jegyrendszertől egyaránt.

1981 folyamán kidolgozták az önellátás helyi, megyei és országos programját, ami kötelező érvénnyel írja elő a fogyasztási normákat, kijelöli a termelőket és a szállítási kapcsolatokat. Az már a politikai propaganda fogásaihoz tartozik, hogy az ellátási programot kiegészítették az egészséges táplálkozás négy éves akciótervével.⁵⁸

Néhány kevésbé látványos intézkedés valóban az önellátás felé terelte a fogyasztókat. Az egyik a falusi lakosságot akarta leválasztani a városi élelmiszerpiacról. Olyan adagolási és vásárlási rendszert vezettek be, amely az ország lakosait egy-egy üzlet vonzáskörzetébe sorolta, fejadagjukat csak ott szerezhették be. A kenyér esetében csak helyi és időszakos mennyiségkorlátozást alkalmaztak. A cukor, a liszt, a kukoricaliszt és az étolaj esetében egységesen meghatározott városi és (alacsonyabb) falusi havi fejadag járt. A hús adagolása nagyon változatos formákat öltött,⁵⁹ de a fejadagokat sem igen biztosították.

Egyszeri áremelés⁶⁰ jelentősen lekötötte a vásárlóerőt, hiszen az egyidejű jövedelemnövelő intézkedés az árváltozások hatását csak félig kompenzálta.⁶¹ A fogyasztói ár-emelés követte a felvásárlási árak emelését, valószínűleg az IMF által már régóta szorgalmazott, és a lengyelországi „tanulságok” miatt többször elhalasztott intézkedésről van szó. A XIII. pártkongresszus nem tartotta elfogadható eszköznek az árakon keresztül történő szabályozást.⁶² Tartósan visszafogták viszont a nominális jövedelmek növekedését. A munkások és alkalmazottak reálbére 1982-ben 7,4 százalékkal csökkent,⁶³ és a reáljövedelem 1984 végére csak 6 százalékkal haladta meg az 1980. évi szintet.

A paraszt-piac és a kistermelés helyzete

A nem állami piac árai azonnal reagáltak a kereslet és kínálat egyensúlyának megbomlására, mindaddig, amíg a hatóságok meg nem próbáltak érvényt szerezni a

19/1971. árrendeletnek, mely szerint a piacokon csak a kifüggesztett maximumon belüli áron lehet árulni. Ezek az árak azóta feledésbe merültek, a kialakult egyensúlyi árak – figyelembe véve a minőségi különbséget – nem voltak lényegesen magasabbak mint az állami boltokban. 1980 után az állami konkurencia egyre kisebb lett, a kis-termelők költségei (főként a szállítás) növekedtek, így az árak gyors növekedésnek indultak. 1983 tavaszán az piaci riportok arról számoltak be, hogy a – nemrég felemelt – maximális árak kettő-ötszöröséért adták a parasztok a termékeket. Bizonyos esetekben a magasabb árat mint rég bevett szokást tárgyalta a sajtó.⁶⁴ A törvényes keretek között kiszabható bírságok általában belefértek az árakba.

1983. március 28-án,⁶⁵ megszigorították a központi árelőírásokat és kampányt indítottak azok ellenőrzésére. Csak termelői igazolvánnyal, saját terméket volt szabad árulni, mégpedig zöldséget, gyümölcsöt, tejterméket, burgonyát és élő baromfit. A maximális árakat a helyi tanács állapította meg, az állami árnál 5 százalékkal magasabb szinten. A pénzbírságot felemelték, sőt börtönt is kiszabhattak az ár túllépéséért és viszonteladásért.

A tejtermék, a baromfi, a primőr zöldség gyorsan eltűnt a piacokról, és csak az ellenőrzési kampány elmúltával szivárgott vissza.

Szinte képtelenség megállapítani, a fogyasztásra kerülő áruk mennyiségét, még kevésbé a termelők és a fogyasztók differenciálódását. Az mindenesetre biztos, hogy a boltok pultján megjelenő árumennyiség nem a fogyasztásról ad hű képet, csak a kereslet és kínálat hivatalos áron kialakuló viszonyára utal.

Mivel a piaci árak ellenőrzésével csökkent ugyan az árszínvonal, de egyben a felhozatal is és virágzott a fekete-piac, a hatóságok következő lépése a parasztok termék-feleslegének elvonása lett, hogy az ne magánkereskedelemben kerüljön forgalomba. Ez egyben a falusiak élelmiszerfogyasztását is visszafogta, hiszen miközben a városiak húsjeggyel álltak sorba, a falusiak nem korlátozták saját fogyasztásukat.

Az 1984 elején közzétett *Egységes program a mezőgazdasági termelés növeléséről a mezőgazdasági termelősövetkezeti tagok személyi gazdaságaiban és a magántermelők gazdaságaiban*⁶⁶ nem könnyen adja meg magát a kíváncsi elemzőnek. A *Program* – hasonló elnevezésű társaihoz hasonlóan – sajátos képződmény. Nem illeszkedik a népgazdasági tervekhez és nem ölt jogszabályformát. Nincs határideje, megsértése nincs szankcionálva.

A magyarországi sajtóismertetés legfeltűnőbb elemét emelte ki, a vetésszerkezet és az állatállomány családonkénti előírását, valamint hogy ebből milyen arányban kell az államnak leszerződni.⁶⁷ A családonkénti tervlebontás tényleges menetét a III. fejezet tartalmazza: a megyék sajátosságaiknak megfelelően kapják az állami felvásárlási tervet, lebontják községekre és városokra és a helyi tanács tovább bontja családokra. A lebontás módszere, a kijelölés eszközei nem sokat változhattak a korábbihoz képest.

Az állami kötelezettségvállalással foglalkozó rész szerint „ezentúl” kötelező minden eladásra felkínált terméket átvenni, akkor is, ha nem volt leszerződve, mégpedig a törvényes felárrendszer alkalmazásával. Megnövekedett a takarmányjuttatási kötelezettség is. A későbbi kommentárok azzal érveltek, hogy a takarmányvásárlási lehetőség felemelése növeli a lakossági gazdaságok állatnevelési kedvét. A leszerződött sertés takarmányszükségletének 48 százalékát, a tejtermelés takarmányszükségletének 36 százalékát, a borjúhízlalás takarmányszükségletének 13 százalékát biztosította a felvásárló „állami áron”.⁶⁸ Magyarországi és NDK-beli arányokhoz viszonyítva ez kevés.

A program alapján kiszámítható, hogy a felvásárlási tervet mintegy háromszorosára kívánták emelni. Ilyen mértékű elvonás mellett a szűk család ellátására is alig marad vissza termék, azt a részt is elvonják, ami a tágabb városi, falusi családban került szétosztásra. Nem véletlenül hangsúlyozta a főtitkár a parasztok önfeláldozását és a munkásokkal való szolidaritásukat.⁶⁹

A gazdasági kapcsolatok

Az állam a redisztributív kapcsolatokat helyezi előtérbe, kiutalások, begyűjtések rendszerével operál. Ezekhez a műveletekhez árak is kapcsolódnak, a gazdaság résztvevőinek van bizonyos költségérzékenysége. A redisztributív folyamatokat piaci műveletek módosítják, amikor például egy szövetkezet megveszi a kiutalt műtrágyát egy másiktól, amelyik különben nem tudna idénymunkásokat alkalmazni.

Szintén piaci jellegű az elosztó szerv alkalmazottja és a termelő közötti kapcsolat. A szívesség – több üzemanyag, alkatrész – ára lehet egy demizson pálinka vagy egy hízott liba. Ezek a minden szocialista gazdaságban elterjedt, torzult piaci kapcsolatok Romániában különös erővel érvényesülnek. Egy szövetkezet vezetője 1983 őszén elmondta nekem, hogy a kiutalt műtrágya kétszeresét használták fel és a gépek sem állnak üzemanyag hiány miatt. Éppen amikor az állami szabályozás leginkább korlátozza a piaci kapcsolatok differenciáló szerepét, ez piaci jellegű kapcsolatokat szül a termelők között és korrupciós kapcsolatot termelő és hatóság között.

Az áruhiány fokozódásával egyre kiterjedtebbé vált a kölcsönös szívességek reciprok hálózata. A tranzakció tárgya lehet áru, vagy arra vonatkozó információ: mit, hol, ki révén, hogyan lehet beszerezni. A kapcsolatok közege munkahelyi kollektíva, családi vagy ismeretségi kör. Ezek a láncok piaci funkciót is kapnak, a fokozott hatósági ellenőrzések idején rajtuk keresztül kerül eladásra hús, sajt, importáru.

A munkahelyek az önellátási rendszer keretében, mintegy állami felhatalmazást kaptak a lakossági akciók támogatására. Mezőgazdasági kisegítő gazdaságot tarthattak fenn, különmunkát szervezhettek, aminek fejében például megkaphatták a dolgozók téli burgonyaszükségletét.

A termelőszövetkezet a hivatalos fizetés mellett számos módon kivívhatja a tagság jóindulatát. Szállítóeszközzel támogathatja a piacozást, bújtatva alkalmazhat ré-

szesművelést. Volt olyan eset is, hogy a szövetkezet kölcsönadta vontatóját a kukoricalopáshoz, különben nem lett volna takarmány. Tekinthetjük ezt hagyományos faluközösségi mentalitásnak is. Az erősebb szövetkezetek, különösen városok mellett, formalizáltabb kapcsolatot építettek ki tagságukkal.

Egy gazdasági egység sikerességét egyszerre határozza meg a teljes gazdasági kapcsolatrendszerben elfoglalt helye és a politikai megítélés, ami számos nem befolyásolható elemet tartalmaz. A látványos és nagyobb gazdasági hátránnyal nem járó előírásokat minden résztvevő betartja. Például még az egyébként mindenben dúskáló termelőszövetkezet sem engedi meg magának, hogy csak egy utánfutót kapcsoljon a vontatójára kettő helyett. Be kell tartani a politikai érintkezés rituális szabályait is, követni kell az aktuális kampányt, a korábbi rendelkezéseket pedig jó érzékkel, lehető leghamarabb el kell felejtetni.

Az irányító szervek sikerérdekeltségük folytán hajlamosak a formalításra. A központi gazdaságpolitika akár csak a megyei, vagy az agrit, állandóan a jó példákra hivatkozik. A magas hozamokat elért gazdaságok hivatottak igazolni a rendszer lehetőségeit. Ezek vagy kivételezett ellátásban részesülő sztahanovista tsz-ek, vagy azok voltak, és így meg tudták vásárolni az összes hiánycikket. A legjobbaknak ráadásul még személyes támogatójuk is van, aki politikai súlyával besegít.

A kilábalás elszalasztott lehetősége

1982-ben Románia gazdaságpolitikáját a fizetési mérleg stabilizálásának igénye határozta meg, az áruk valamennyi csoportjában csökkent a külkereskedelmi forgalom értéke, legnagyobb visszaesés az élelmiszerek terén mutatható ki. A mélyponton lévő állattenyésztés jelentős exporttétélei maradtak ki. Noha a termés 1982-ben nagy volt, a gabonaexport is elmaradt az előző két évitől, viszont helyreállt a nettó exportőri pozíció. Nemcsak a gabona behozatala volt visszafogott, de a szójapogácsáé is, amit a feldolgozatlan szójabab importjának növekedése

csak részben helyettesített. Javult a cukor és az étolaj külkereskedelmének egyenlege.

A gabonakülkereskedelem visszafogása mérhető árnyereséggel járt. Korábban a termés egy részét betakarítás után azonnal exportálták, majd következő tavasszal importból pótolták a hiányt. Az importár a búza esetében általában 12–13 százalékkal, kukorica esetében átlag 25 százalékkal haladta meg az azonos évi exportárat. Tárolótér bővítéssel ez a veszteség csökkenthető volt, viszont nőhetett a tárolási veszteség.

A befeléfordulást szolgálták az importhelyettesítő programok.⁷⁰ Növelték a hetvenes években megindult szójatermesztés vetésterületét, feldolgozóüzemet is építettek, így az importban nyers szójababra térhettek át. 1982 közepén rizs- és gyapottermesztési program indult. Az ötvenes évek elején nagy területen termesztettek gyapotot. (1953-ban 224 ezer hektáron), de később átadta a helyét a kukoricának, az ország specializált termékének. Az újabb autark fordulat 30 ezer hektárra kívánta visszahozni a gyapotot, hogy a tőkés import kiváltható legyen. Intézkedtek egy vetőmagprogram beindításáról is, hogy bővítsék a hazai nemesítésű fajták választékát. Közvetve külkereskedelmi kérdésnek tekinthető a műtrágyaellátás alakulása is. A román statisztika szerint 1982-ben véget ért a fogyasztást csökkentő politika, 1984-ben elérték a felhasználás 1979-es szintjét. Lényegesen megnőtt a káli-műtrágya importja, javult a műtrágyafelhasználás összetétele. Pozitív fordulat volt, hogy éppen az exportfokozás erőltetése idején adtak lehetőséget a műtrágyafelhasználás növelésére. 1982-től kedvezőbben alakult a beruházások helyzete. Lassan egyensúlyba hozták a beruházásokat és az állóalap-növekedést. E stabilizációs időszakban sok beruházás csökkentette a korábbi aránytalanságokat. Gabonatárolók, takarmánygyárak épültek, vizet vezettek az istállókba. Feltűnően nőttek az élelmiszeripari beruházások, ezen belül is a helyi ellátásra termelő, vagy helyi terméket feldolgozó kisüzemek.

1983-tól javult a gépellátás, 1984-ben megjelentek az első régen várt lánctalpas traktorok. A kukoricabetakarí-

tás gépesítése is előrehaladt. Mindez azonban nem változtatott az üzemanyagellátás szűkösségén.

Az üzemanyagszűke motiválta a lótenyésztési program beindítását 1983-ban. A technológiai szállításokban, a háztájikban fontos szerepe lehet a lófogatnak. Mindenesetre ez is a modernizáció kevésbé radikális felfogását mutatja, akárcsak a szerves trágya szétterítése a földeken, vagy a hagyományos, kis istállók építése és az 1983-as öntözési program gravitációs öntözőművei.

Az állattenyésztés csak lassan kezdett magához térni. Először 1982-ben tértek vissza a takarmánynövények termesztésére. A nagyüzemi tartás koncentrált takarmányszükségletének kielégítésére ugyanakkor kevesebbet importáltak. 1984 elején a szarvasmarhaállomány csak szigorú vágási tilalom mellett szárnyalta túl az 1980. évi szintet. Először a háztáji és a magánszektor állománya nőtt meg de szokatlan módon egyidejűleg romlott a fejési átlag, ami erősödő adminisztratív kontrollra utal. 1983-ban az állami és a szövetkezeti szektorban emelkedett a takarmányellátás barométerének tekinthető tejhozam, de az országos átlag még nem érte el az 1977-es szintet.

1984-ben a főtitkár nagy optimizmussal beszélt a mezőgazdaság rekordokat halmozó jövőjéről és egyre növekvő exportfeladatairól.⁷¹ A XIII. pártkongresszuson a mezőgazdasági kérdések háttérbe szorultak.⁷² Az 1986–90-es ötéves tervben a beruházások 14 százalékát szánták ennek a szektornak, amivel nagyon ambiciózus célokat kellett finanszírozni: az öntözött terület 50 százalékos növelését, a műtrágyafelhasználás megduplázását, a teljes gépesítést. Változatlanul a kiemelt területek közé tartozott a zöldség- és gabonatermesztés, valamint az állattenyésztés majdnem minden ága.⁷³

Az 1984-es terméseredmények még okot adhattak optimizmusra, de 1985-ben a természetes mutatók a növényi termelés és az állatállomány csökkenéséről számoltak be. Az állati termékek felvásárlása 1984-ben, hosszú csökkenés után, 2 százalékkal emelkedett, majd az 1985-ös tervjelentésből ezt a mutatót kihagyták.

Szemfényvesztés

A növény vénytermesztés eredménye 1985-ben összességében mintegy egy 10 százalékkal haladta meg az öt évvel korábbi szintet, az állattenyésztés éppen elérte azt. A termelés tehát optimista megítélés szerint is csak konszolidálódott, viszont növekedésnek indult az élelmiszerexport. A Szovjetunióból 1986-tól (évi 5 millió tonnás nagyságrendben) behozott kőolaj legfontosabb ellentétele gabona és hús. Amennyiben több volt 1986–87-ben a termés mint 2–3 évvel korábban, akkor az exportra ment, így az élelmiszerhiány okai módosultak. 1985 óta azonban annyira beszűkült az adatszolgáltatás, hogy semmilyen fejleményt nem lehet bizonyítani.

Lehet, hogy a megszorító intézkedések ellenállás nélküli fogadtatása, vagy az exporttöblet termelésében elért valós eredmények, esetleg a diktátor emelkedő kora és a vég előérzete, vagy mindezek együtt okozták a nyolcvanas évek második felében elszabadult sikerpropagandát. Lehet azonban az is, hogy a sikerbeszámolók lelkendezése csak a valós helyzet elkendőzését szolgálta. A megrövidült eredménybeszámolók, az egyre soványodó statisztikai évkönyvek mögött mindenki arra gondolhatott, amire akart, csak éppen a korábbinál kevésbé tudta alátámasztani érvelését. Megszűnt az adatok megyék szerinti és tulajdonformák szerinti bontása, természetes adatok helyett növekedési ütemeket közöltek. A tervjelentések az öt évvel korábbi eredmények helyett egyre inkább 1965-höz, a „Ceaușescu-korszak” kezdetéhez viszonyítottak. Az értékadatokat tovább torzította az az új gyakorlat, hogy csak folyóáras adatokat tettek közzé, így a növekedési ütemek végképp nem fejezték ki azt amire hivatottak voltak. Továbbra is támaszkodhatunk azonban arra, hogy a főtitkári beszédekben mi jelent meg problémaként. Ennek dimenzióit helyi tapasztalatokkal és sajtójelentésekkel is fel lehetett mérni. (11., 12, 13. táblázat)

11. táblázat

A mezőgazdasági termelés alakulása

1979–1981 átlaga: 100

Megnevezés	1980	1985	1986	1987	1988
Mezőgazdasági termelés	100,0	109,0	125,1	122,9	114,4
Növénytermesztés	100,4	120,7	157,1	157,8	155,1
Állattenyésztés	100,0	102,1	103,2	99,7	95,0

Forrás: *FAO Production Yearbook*. 1988.

12. táblázat

Néhány mezőgazdasági és élelmiszeripari termék termelése

Megnevezés	1979–1981	1986	1987	1988
Búza (millió tonna)	5,47	7,32	9,67	9,00
Kukorica (millió tonna)	11,8	20,2	18,4	19,5
Cukor (millió tonna)	600	600	450	430
Hús (millió tonna)	1340	1300	1200	1140

Forrás: *FAO Production Yearbook*, 1988.

13. táblázat

A mezőgazdaság külkereskedelme (millió USD)

Megnevezés	1980	1984	1985	1986	1987
Import	1432	681	586	752	578
Export	1410	768	791	853	869

Forrás: *FAO Trade Yearbook*. 1987.

Úgy tűnik, volt miért titkolózni, hiszen a mezőgazdasági termelés a hozzáférhető adatok szerint is 1986-ban volt a csúcsponton, majd 1988-ig teljesítménye egyre romlott.

Az 1989. év még a szokásos kontrollal sem ítéhető meg. Az előző évi kétszereséről szóló 60 millió tonnás gabona-termés még akkor is irreális, ha ebbe az összegbe a kukoricát csóvel együtt számolták bele.

Az ENSZ élelmezésügyi szervezetének, a FAO-nak az évkönyvei félhivatalos román forrásnak tekinthetők, de részletesebb, konzisztensebb képet adnak az országban publikált jelentéseknél.

Tételezzük fel, hogy minden igaz ami a táblázatokban szerepel. Alátámasztja ugyanis azt az álláspontunkat, hogy a román mezőgazdaság alapvető problémája nem mennyiségi, vagy külkereskedelmi eredetű, hanem hatékonyság és elosztás függvénye. A növénytermelés 50 százalékos növekedése és az állattenyésztés eredményének stagnálása egy évtized alatt, azt mutatja, hogy a gabonát még inkább elvonták a gazdaságoktól mint korábban, és a gazdaságoknak más takarmány előállítására sem volt lehetőségük. Történt ez akkor, amikor a szarvasmarhaállomány 13 százalékkal, a sertésállomány közel 50 százalékkal növekedett. Növekvő állatállomány, csökkenő hústermelés! A takarmányozási helyzet tehát az évtized végére minden korábbinál inkább kiéleződött. A mezőgazdasági termelés 1986-os rekordszintjéhez képest a növénytermesztés stagnált, az állattenyésztés eredménye majdnem az 1982. évi mélypontra esett vissza.

Van-e olyan tény, ami hihetővé teszi, hogy a búza és a kukorica termésátlaga 1983 és 1986 között duplájára nőtt? Ekkora javulást nem lehet megindokolni, de a feltételek bizonyos kedvező változása elképzelhető. Jelentősen gyarapodott a kombájn- és a traktorállomány, és az üzemanyagellátás is javult. A műtrágyafelhasználás 25 százalékos növekedése öntözéses gazdálkodás mellett lényegesen kellett, hogy javítsa a terméseredményeket. Hogy mi lett a nagyobb terméssel, arra csak a veszteséggforrások ismételt felsorolásával válaszolhatunk. Az erőteljes állami begyűjtés rossz szállítással és tárolással kombinálva, elvonta a felhasználóktól a gabonát. A tsz-ek legalább egyharmaddal nagyobb termést jelentettek, csutkát, szalmát hozzászámoltak a szemhez, nehogy a megye le-

maradjon a versenyben. Ámde, ha a növénytermesztést ennyire kozmetikázták, az állattenyésztésben hogyan fordulhatott elő csökkenő eredmény? Egyrészt a belföldi használatra készült kimutatások mindig különböznek a külföldön megjelenőktől. 1986-tól, amikor a statisztikák fogyókúráját bevezették, nem volt adat a hústermelésről. Ki tudja, honnan vette Ceaușescu 1989. október 25-i beszédében az egy lakosra jutó 90 kg hústermelést. (Bizonyára onnan, ahonnan a csillagászati mennyiségű 60 ezer tonnás gabonatermés származott.⁷⁴) Másrészt az állattenyésztés sikermutatója az állatszám, így amíg az emelkedik – és erről gondoskodtak a jelentések készítői – addig hivatalosan nem tekintették problematikusnak a helyzetet.

Az esetleges rekordmennyiségű gabona exportjának nincs nyoma sem a FAO, sem a fejlett tőkés országok, sem a KGST országok statisztikáiban. A fejlődő országoknak szállított mennyiség bizonytalan: a források szerint az 1979–1981-es szintnek mintegy felét teszi ki. A mezőgazdasági export értéke a húsexporttól függően változott, ennek aránya az 1982. évi 12 százalékról 1985-ben egynegyedre, 1986-ban egyharmadra növekedett. Míg 1980-ban a hústermelés 15, 1982-ben 9 százalékát exportálták, addig 1986-ban már 18, 1987-ben pedig 15 százalékát, utóbb csökkenő hústermelés mellett. Az 1981–83-as állattenyésztési válság idején csökkentették a húsexportot, az évtized második felében viszont hasonló visszavesésre csak késve, jóval kisebb visszafogással reagáltak. 1986-tól a húshiányt legalább részben az export okozta, de fő ok változatlanul az egész termelő szektor sanyarú helyzete maradt.

A nyolcvanas évek közepén a húsexport főként a Szovjetunióba irányult. Szovjet forrás szerint 1987-ben 136 ezer, 1988-ban 85 ezer tonna húst vásároltak Romániától.⁷⁵

Románia a Szovjetunióba is csak az értékeesebb húsokat tudta exportálni, aminek aránya a kis súllyal levágott, fejletlen állatoknál nem túl nagy. A Szovjetuniónak Romániából származó importjában az élelmiszer és mező-

gazdasági termék részaránya hasonló nagyságú összérték-ből 1985-ben még 27 százalék volt, 1987-ben már csak 11 százalék.

A nyolcvanas évek második felében a mezőgazdasági jövedelmekről szóló beszámolók tanúsága szerint nem alkalmazták az 1982. évi árrendszer előírásait. A parasztok nem kapták meg járandóságukat, mindig találtak valamilyen ürügyet annak visszatartására. Nem jártak jobban a termelőségükért sem, amelyeknek a jelentett termésmennyiségért rekord pénzbevételre kellett volna szert tenniük. Ezzel szemben pénzügyi helyzetük tovább romlott. Pontosan tíz évvel az előző hasonló akció után, 1989. január 1-i hatállyal sor került az adósságok eltörlésére. Az 1981 végéig felvett hiteleket teljes egészében, az 1985 végéig felvetteket részlegesen törölték, összesen 115 md lei értékben és eltöröltek mintegy 2 md lei kamathátralékot is.⁷⁶ Ez egyenlő három év teljes mezőgazdasági beruházási összegével. Egyben jelzi, hogy az agrárszektor kiegyensúlyozott működését az 1978-as és az 1982-es szabályozómódosítások sem biztosították. Az 1989. év fő kampánya a hitelezés visszaszorítására, az önfinanszírozó gazdálkodás elterjesztésére irányult. Míg azonban az akciót az iparban ismételt árrevízióval kötötték össze, a mezőgazdaságnak a korábbi feltételek között kellett tiszta lappal indulnia. A törvénytervezet ismertetése említést tesz arról, hogy ezt az összeget a korábbi évek költségvetési többletéből fedezik, akkor azonban nem számoltak be ilyen többlet keletkezéséről.

A Nemzetmentési Front Tanácsának intézkedései

Az új kormány egyik első intézkedése, a húsexport leállítás, a remélnél kisebb mértékben javíthatta az ellátást, hiszen nem igazán tetemes mennyiségről van szó. Az a későbbi bejelentés, hogy Romániának 1990. január köze-

pén csak 10 napos élelmiszertartaléka van, azt mutatja, hogy helyes következtetéseket vontunk le a FAO-statisztikákból. Hasonló következtetésre juthatunk, ha a Mezőgazdasági Minisztérium bejelentésére gondolunk, mely szerint az 1989-es gabonatermés csak 16,7 millió tonna volt. Az egy évvel korábbi hivatalos adatból levonva az egyharmados túlbecslést, hasonló eredményhez jutottunk.

Néhány hónapot bizonyosan igénybe fog venni, hogy a gazdaság anyagi feltételei tisztázódjanak. A párt- és állami vezetéssel összefonódott mezőgazdasági irányítási apparátus diszkreditálódott. Így talán végképp megszabadulnak a termelők a munkájukat akadályozó apparátustól. Nagy jelentőségű intézkedés, hogy a háztáji területét 0,5–1 hektárig fel lehet emelni. Változatlanul tiltják a családtagokon kívüli munkaerő alkalmazását, a vezetési tehát még mindig a kommunista ideálok és nem a hatékony gazdaságszervezés elvei vezérlik.

Az élelmiszerhiány miatt az inflációs nyomás igen nagy. Az utóbbi év folyamán nőttek a bérek és a nyugdíjak, olyan vásárlóerő áramlott ki, ami hozzáadódott a már meglévő túlkereslethez. A parasztpiacok kötött árait és a kereskedés korlátozását az új kormány megszüntette. Kérdés, milyen árak mellett fog kialakulni kereslet és kínálat egyensúlya, milyen kiskereskedelmi és szállítási szervezetek jönnek létre.

Az eddigi intézkedések fontos akadályokat bontottak le, a piackonform intézmények kiépülése előtt azonban nem nyitottak utat. A tulajdonviszonyok is változatlanok. A mezőgazdaságban a differenciálódás fokozódására lehet számítani, amennyiben a rosszabbul felszerelt, sok kézi munkát alkalmazó, állattenyésztő szövetkezetek a dombvidékeken felbomolhatnak, míg a síksági gabonatermesztő nagyüzemek fennmaradása indokolt. Ezzel az előbbieket jövedelmezősége is javulhat, ami a keresetek közeledését eredményezheti.

MELLÉKLETEK

1. melléklet

A mezőgazdasági terület megoszlása szektorok szerint (%)

	1965	1975	1985
Állami	30,2	30,1	29,7
Szövetkezeti közös	54,3	54,0	54,7
Háztáji	6,5	6,5	6,1
Egyéni	9,0 ¹	9,4	9,5

¹ társulásokkal együtt

Forrás: *Anuarul Statistic*, 1966., 1976., 1986.

2. melléklet

A mezőgazdasági állóalapok megoszlása a szocialista szektorban tulajdonosok szerint (%)

	1965	1970	1975	1980	1985
Állami vállalat	41	45	43	32	40
Termelő szövetkezet	34	35	36	34	30
Gépállomás	25	20	21	34	30

Forrás: *Anuarul Statistic* különböző évfolyamai

3. melléklet

Egyes mezőgazdasági termékek termelése szektoronként

A. Kukorica

	1965	1975	1980	1985	Termésátlag (tonna/ha)	
					1980	1985
összesen (millió t.)	5,88	9,24	11,2	15,2	3,39	4,93
állami (%)	21,0	22,2	20,7	18,4	4,11	5,19
szövetkezeti (%)	62,0	58,2	55,4	45,8	3,14	3,97
háztáji (%)	13,8	16,0	18,0	25,3	3,91	7,41
magán (%)	3,0	3,6	5,9	10,5	2,70	5,86

B. Burgonya

	1965	1975	1980	1985	Termésátlag (tonna/ha)	
					1980	1985
összesen (millió t.)	2,19	2,72	4,13	7,29	14,5	22,7
állami (%)	6,5	7,2	5,7	7,5	19,3	15,0
szövetkezeti (%)	44,2	40,6	35,9	33,0	13,0	18,0
háztáji (%)	35,1	35,7	38,0	37,0	16,5	27,5
magán (%)	14,0	16,4	20,4	22,2	12,9	24,2

C. Zöldség

	1965	1975	1980	1985
összesen (ezer t.)	1654	2518	3589	5769
állami (%)	10,6	17,8	22,8	28,0
háztáji (%)	27,7	36,1	32,9	31,4
magán (%)	6,3	6,7	8,8	8,8

D. Gyümölcs

	1965	1975	1980	1985
összesen (ezer t.)	1157	1101	1418	2095
állami (%)	8,2	25,0	22,4	23,5
szövetkezeti (%)	15,6	18,7	15,3	13,7
háztáji (%)	45,2	36,2	40,1	33,7
magán (%)	30,1	20,1	22,2	29,1

Forrás: Anuarul Statistic, 1986. 170, 171, 174, 175, 176, 189. o.

4. melléklet

Egyes állati termékek termelése szektoronként

<i>A. Hús</i>				
	1965	1975	1980	1985
összesen (ezer t.)	1116	2063	2476	2552
állami (%)	22,4	29,1	31,5	33,0
szövetkezeti (%)	23,0	25,0	26,1	18,6
háztáji (%)	43,1	33,3	28,0	34,6
magán (%)	11,5	12,6	14,5	13,7

<i>B. Tej</i>				
	1965	1975	1980	1985
összesen (ezer hl.)	28831	40990	49773	53545
állami (%)	18,3	15,7	15,0	14,9
szövetkezeti (%)	26,8	28,5	29,8	26,6
háztáji (%)	38,9	36,5	33,1	39,2
magán (%)	15,9	19,3	22,1	19,4

<i>C. Gyapjú</i>				
	1965	1975	1980	1985
összesen (t.)	25410	31532	37376	43677
állami (%)	17,4	20,2	22,5	19,8
szövetkezeti (%)	40,0	36,9	34,8	27,4
háztáji (%)	32,4	31,3	29,0	35,0
magán (%)	10,1	11,7	13,6	17,8

Forrás: *Anuarul Statistic*, 1986. 206–207. o.

5. melléklet

Tej és húshozam szektoronként

A. Tej (liter)	1965	1975	1980	1985
összesen	1238	1354	1561	1739
állami	2190	1843	1745	1902
szövetkezeti	1026	978	1075	1176
háztáji	1207	1509	1843	2177
magán	1135	1600	2258	2138

Megjegyzés: Számított, névleges tejhozam, nemzetközileg nem összehasonlítható. Tejtermelés osztva a következő év eleji állomány-tehénállománnyal. A hivatalos tejhozam Romániában a közölnél mintegy 20 százalékkal magasabb.

B. Sertéshús (kg)	1965	1975	1980	1985
összesen	85	109	100	76
állami	106	102	101	70
szövetkezeti	62	81	80	52
háztáji	90	152	117	98
magán	66	147	127	96

Megjegyzés: Számított, névleges húshozam. Teljes hústermelés osztva a következő év eleji sertésállománnyal.

Forrás: *Anuarul Statistic*, 1986. 196, 206. o.

6. melléklet

Mezőgazdasági cikkek külkereskedelmi forgalma (millió lei¹ és az összforgalom %-a)

<i>Feldolgozatlan termék</i>				
	1965	1975	1980	1985
Export	510 (7,6)	1513 (5,7)	2116 (4,2)	2755 (1,2)
Import	55 (0,8)	1321 (5,0)	3374 (5,7)	4311 (3,1)

<i>Élelmiszer</i>				
	1965	1975	1980	1985
Export	919 (13,9)	2822 (10,6)	4344 (8,5)	12406 (6,3)
Import	155 (2,4)	595 (2,2)	1881 (3,2)	3010 (2,3)

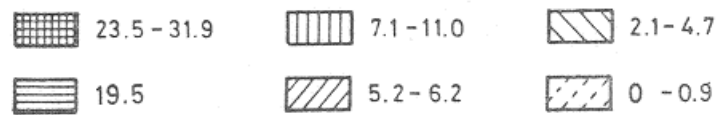
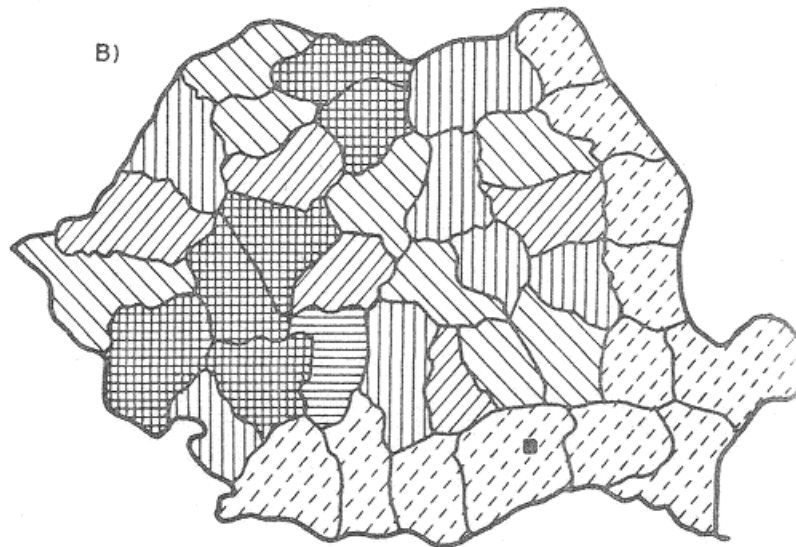
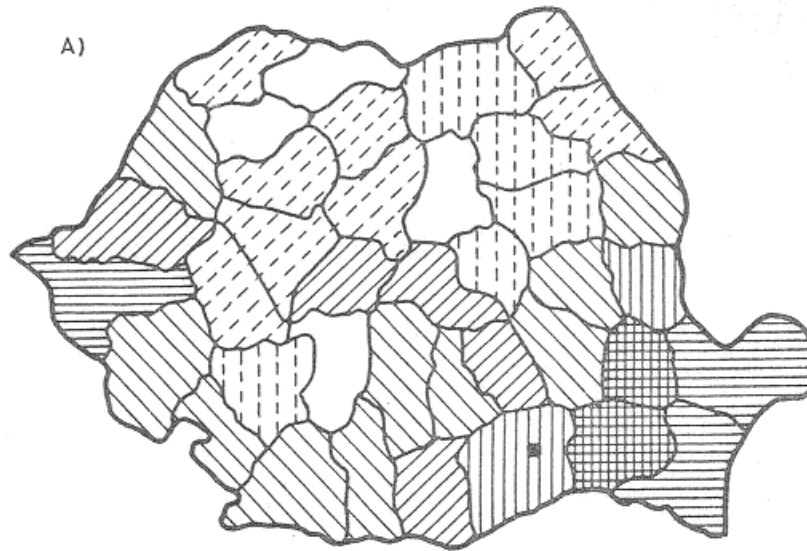
¹ 1980-ig valutalei-ben, 1985-ben folyó lei-ben. 1 valutalei megközelítőleg 3 lei volt 1980-ban.

Forrás: *Anuarul Statistic*, 1986. 293–294. o.

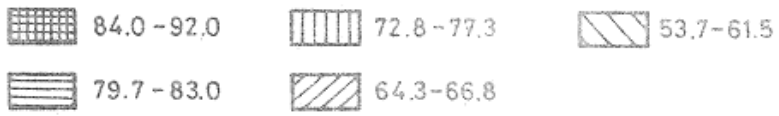
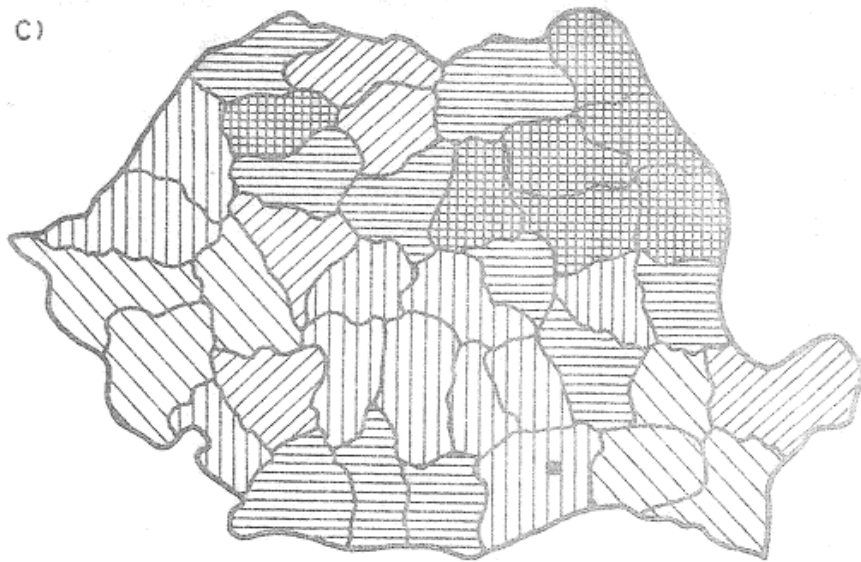
7. melléklet

A gazdaságok részaránya a szántóterületből 1985 (%)

- A. állami: országos átlag 22,7
- B. egyéni: országos átlag 5,0
- C: termelőségvetkezeti: országos átlag
(háztájival együtt) 72,3
- D: háztáji: 7,7

C)

D)

